

Marina Blagojević

**Žene na selu u Vojvodini:
svakodnevni život i ruralni razvoj**
(rezultati anketnog istraživanja)

Sredstva za objavljivanje knjige obezbeđena su u budžetu Autonomne Pokrajine Vojvodine

Šta su za Vas prednosti života na selu?

- *Nije bitno gde se živi nego kako. Život na selu ništa ne obećava.*
- *Bolja komunikacija među ljudima, manja gužva u saobraćaju, čist vazduh, mogućnost proizvodnje hrane za svoje potrebe.*

Šta za Vas predstavlja osnovne nedostatke života na selu?

- *Loša veza sa gradom, nema dobre snabdevenosti, nema dovoljno kulturnih sadržaja. Zdravstvena usluga je slaba.*
- *Za decu ovde nema ništa od sportskih sadržaja, pri školi nemaju ništa, a u selu nema neki sportski centar gde će vežbati i mladi i stariji.*
- *Nedostatak dobro snabdevenih radnji, za sređivanje bilo kakvih dokumenata mora se ići u grad.*

Šta biste voleli da se promeni kad je reč o ženama na selu?

- *Da se više pitaju o razvoju mesta, da imaju svoj novac i imovinu.*
- *Da manje rade fizičke poslove.*
- *Da im se omogući zaposlenje u gradovima, da pobegnu iz ovog zatvora.*

Sadržaj

Predgovor - Osnaživanje žena na selu

Zahvalnica

Uvod – o projektu

1. Položaj žena na selu – teorijski, istraživački i praktični izazovi

- 1.1. Teorijsko polazište**
- 1.2. Ciljevi istraživanja**
- 1.3. Metodološke napomene**
- 1.4. Praktični izazovi- izazovi za rodne politike**

2. Rezultati anketnog istraživanja

- 2.1. Socio-demografske karakteristike ispitanica**
- 2.2. Karakteristike domaćinstava**
- 2.3. Plaćeni i neplaćeni rad**
 - 2.3.1.1. Aktivnost i zaposlenost**
 - 2.3.1.2. Nezaposlenost**
 - 2.3.1.3. Veštine i obuka**
 - 2.3.1.4. Poljoprivredna proizvodnja**
 - 2.3.1.5. Preduzetništvo**
 - 2.3.1.6. Neplaćeni rad u domaćinstvu i budžet vremena**
- 2.4. Prihodi i vlasništvo**
- 2.5. Partnerski odnosi**
- 2.6. Roditeljstvo**
- 2.7. Nasilje na selu i u porodičnim odnosima**
- 2.8. Zdravlje**
- 2.9. Socijalne mreže**
- 2.10. Seosko okruženje**
- 2.11. Društveno-politički angažman**
- 2.12. Društveni položaj**
- 2.13. Kvalitet života**
- 2.14. Stavovi o rodnoj ravnopravnosti**
- 2.15. Preporuke za poboljšanje položaja žena na selu**

3. Zaključci

- 3.1. Opšti zaključci**
- 3.2. Njavažniji nalazi**

Summary

Bibliografija

Dodatak: Plan uzorka

Predgovor

Osnaživanje žena na selu

Zavod za ravnopravnost polova pokrenuo je 2007. istraživanje o položaju žena na selu u Vojvodini sledeći afirmativnu politiku Vlade APV o ravnopravnosti polova kao jednom od ključnih principa pravednog demokratskog društva. Žene na selu su bile i još uvek jesu u velikoj meri marginalizovana društvena grupa o kojoj se još uvek nedovoljno zna. Njihov veoma veliki doprinos u poljoprivrednoj proizvodnji, kao i u ruralnim zajednicama nije vidljiv, niti priznat, a njihov individualni položaj je često nesiguran i nezadovoljavajući. Konvencija UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena koja je poseban član (član 14) posvetila položaju i pravima žena na selu apostofirajući brojne probleme sa kojima se suočavaju seoske žene u svakodnevnom životu. Konvencija poziva države ugovornice da uvaže te probleme kao i potencijale seoskih žena kako bi njihov položaj bio unapređen.

Misija Zavoda je da, ovim istraživanjem, obuhvati različite aspekte svakodnevnog života žena na selu i obezbedi precizne, aktuelne, kvantitativne i kvalitativne pokazatelje trenutnog stanja:

- o socio-ekonomskom položaju žena na selu,
- demografskoj slici seoskih žena,
- o njihovim potrebama i mogućnostima kako bi s njihovi potencijali i resursi maksimalno koristili i učinili vidljivim.

U prvoj fazi istraživanja identifikovali smo ženske seoske organizacije u Vojvodini. Ima ih oko 250 registrovanih i taj proces osnivanja ženskih aktiva i dalje je aktuelan.

U međuvremenu, od pokretanja Istraživanja do objavljivanja Izveštaja o anketnom istraživanju, u Vojvodini je realizovano nekoliko programa i aktivnosti posvećenih edukacijama seoskih žena i promociji njihovih stvaralačkih potencijala. U toku 2009. godine, koja je proglašena godinom seoskih žena u Vojvodini, Zavod je u saradnji sa Pokrajinskim sekretarijatom za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova intenzivirao aktivnosti i programe za podizanje kapaciteta žena za život na selu:

- četvorodnevni seminar (u dve sesije: 28. i 29. maja, 16. i 17. juna) za obuku i podizanje kapaciteta članica seoskih udruženja u Vojvodini za pisanje projekata i upravljanje projektnim ciklusom po standardima predpristupnih instrumenata Evropske unije;

- Koncert ženskih folklornih grupa, 14. oktobra 2010, u Svečanom holu zgrade Vlade APV. Na koncertu je učestvovalo 12 ženskih folklornih i pevačkih grupa iz Vojvodine koje su predstavile vrhunsko amatersko stvaralaštvo i kulturno-umetničke domete seoskih žena u Vojvodini

- Izložba stvaralaštva seoskih žena u Vojvodini 15. oktobra 2009. (Međunarodni dan seoskih žena); na izložbi je učestvovalo 450 žena iz 155 ženskih seoskih organizacija iz 40 opština na teritoriji APV, koje su predstavile bogato stvaralaštvo seoskih žena kao mogući turistički, ekonomski i privredni potencijal ruralnih sredina u APV. Izložbu su pratili tematski programi:

- razvoj ženskog zadrugarstva
- prezentacija projekata ženskih seoskih udruženja za prekogničnu saradnju
- prezentacija rezultata anketnog istraživanja Zavoda o položaju žena na selu u Vojvodini
- žene u poljoprivredi
- izložbena postavka fotografija „Žene na selu u Vojvodini“ koja prikazuje kako izgleda svakodnevni život žena na selu kroz portrete tri generacije seoskih žena.

U toku 2010. godine u saradnji nvo „Vojvođanka-regionalna ženska inicijativa“ i lokanim mehanizmima za rodnu ravnopravnost, a uz podršku Pokrajinskog sekretarijata za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova i Garancijskog fonda APV, Zavod organizuje *Putujuću izložbu fotografija „Žene na selu u Vojvodini“* u 15 sela, opština i gradova u APV: Rumi, Vajskoj, Sresmkoj Mitrovici, Kikindi, Kisaču, Banoštoru, Gložanu, Bačkom Monoštoru, Padini, Kovinu, Žablju, Moroviću, Belom Blatu, Bačkom Petrovom Selu i Somboru. Putujućoj izložbi uvek prethodi okrugli sto na temu predstavljanja programa za podsticanje ženskog preduzetništava na selu i uopšte podrške za poboljšanje položaja žena na selu u APV.

Najvažniji direktni i indirektni rezultat i ovog istraživanja i ostalih aktivnosti posvećenih ženama na selu je izražena medijska, stručna i institucionalna pažnja sa kojom počinje da se prati položaj žena na selu u Vojvodini i obezbeđuje podrška poboljšanju njihovog položaja.

Vesna Šijački
direktorka Zavoda

Zahvalnica

Ova knjiga je, kao uostalom i svi autorski tekstovi, rezultat rada, razmišljanja, razmene ideja i podrške većeg broja ljudi i organizacija. Ipak, imam obavezu i zadovoljstvo da izdvojam one koji su najdirektnije uticali na njen nastanak. Ovom prilikom bih pre svega želela da se zahvalim Zavodu koji je finansirao projekat. Posebno se zahvaljujem direktorki Zavoda, Vesni Šijački koja je u realizaciju čitavog projekta unela puno entuzijazma i osećanje svojevrsne misije, i čiju sam toplu podršku osećala tokom čitavog procesa rada na istraživanju. Zahvaljujem se i svojoj dugogodišnjoj saradnici Zorani Šijački koja je podstakla moje razmišljanje o projektu vezanom za žene na selu, odakle je sve i počelo. Zahvaljujem se saradnicama Zavoda koje su obavile terenski deo istraživanja, unos i obradu podataka, mladoj koleginici Ani Pajvančić koja je prezentirala rezultate istraživanja 15.oktobra 2009. u Novom Sadu, na Sajmu ženskog preduzetništva, kao i mojoj vernoj saradnici, Filipi Blagojević, koja je uradila grafičku prezentaciju rezultata istraživanja. Napominjem da je ova publikacija delom pripremljena za vreme moje istraživačke posete Univerzitetu u Linkopingu (Swedish Research Council GEXcel Centre of Gender Excellence) u Švedskoj, pa se ovom prilikom zahvaljujem Švedskom istraživačkom Savetu i GEXcelu, uz napomenu da će rezultati ovog istraživanja biti korišćeni kao sekundarni izvor u analizama rodnih odnosa na Balkanu na kojima nastavljam da radim.

U Beogradu, 6. septembra 2010.

Marina Blagojević

Uvod

O projektu

Ovo je druga publikacija Zavoda vezana za projekat:

„Istraživanje o položaju žena na selu u Vojvodini u cilju izrade preporuka za poboljšanje njihovog položaja“.

Prva publikacija se odnosila na ženske seoske organizacije i objavljena je 2008. godine, pod nazivom: „Seoske ženske organizacije u Vojvodini: „Međutim, meni se najviše sviđa što pokušavamo da uradimo nešto dobro“. Prilikom organizovanja serije okruglih stolova koji su na početku projekta bili namenjeni boljem upoznavanju problema sa kojima se susreću seoske žene, «izbila je na površinu» intenzivna aktivnost «ženskih aktiva» i njihova veoma velika zainteresovanost za temu i uključivanje u projekat. To je uticalo na usmeravanje energije u 2007. i 2008. godini, upravo na prikupljanje podataka o radu ženskih seoskih organizacija putem razgovora koji su obavljeni kroz fokus grupe. Publikacija je promovisana u Novom Sadu, 21. oktobra 2008. u Skupštini AP Vojvodine.

U 2009. godini projekat se fokusirao na anketno istraživanje, čiji su osnovni rezultati izneti u ovoj knjizi. Anketa je sprovedena u prvoj polovini godine, na reprezentativnom uzorku seoskih žena iz razvijenih i nerazvijenih opština u Vojvodini.

Anketa je percipirana kao **snimanje stanja rodne ne/ravnopravnosti iz perspektive svakidašnjeg života žena na selu**. Polazna pretpostavka je bila da je ruralni razvoj u svojim različitim dimenzijama u velikoj meri upravo posledica nepovoljnog položaja žena na selu, kao i obrnuto, tj. da kvalitet razvoja u velikoj meri određuje kvalitet svakodnevnog života žena, uključujući i nivo rodne nejednakosti.

Anketa je postavljena veoma široko, kako bi se dobila što potpunija slika različitih aspekata svakodnevnog života, uključujući i stavove o rodnoj ravnopravnosti. Time se stvara mogućnost za formiranje „base-line study“, koja pruža uvid u mnogobrojne kvantitativne pokazatelje stanja aktualnog položaja žena na selu. Kao takva, ova studija omogućuje i olakšava definisa-

nje rodnih politika koje će biti adekvatno kontekstualizovane, i samim tim suočene sa manje problema u implementaciji, nego što je to obično slučaj sa rodnim politikama u post-socijalističkim zemljama.

U prvom delu ove studije iznet je polazni okvir istraživanja i ukazano je na teorijske, metodološke i praktične izazove koji su usmeravali i ograničavali istraživanje. U drugom, glavnom delu studije, izloženi su rezultati istraživanja, po oblastima koje su jasno razgraničene i odnose se na uslove u kojima se odvija svakodnevni život, ali i prakse i diskurse koji oblikuju svakodnevni život žena. U Zaključku se ponovo uspostavlja veza između pojedinačnih fragmenata svakidašnjeg života obuhvaćenih ovim istraživanjem i definišu se neke opšte preporuke. U prilogu su dati: zaključak na engleskom jeziku, plan uzorka i bibliografija. U samom tekstu ekstenzivno je korišćeno grafičko prikazivanje rezulata, kako bi se širokom krugu čitalaca omogućila lakša percepcija statističkih podataka.

Istraživanje je finansirao Zavod, a u njegovoj realizaciji su učestvovalе saradnice Zavoda, kojima se ovom prilikom zahvaljujem. Posebno se zahvaljujem mladoj koleginici Ani Pajvančić koja je prezentirala rezultate istraživanja 15.oktobra 2009. u Novom Sadu, na Sajmu ženskog preduzetništva. Najveću zahvalnost dugujem direktorki Zavoda, Vesni Šijački, koja je u realizaciju čitavog projekta unela puno entuzijazma i osećanje svojevrsne misije, i čiju sam toplu podršku osećala tokom čitavog procesa realizacije projekta. Na kraju, zahvaljujem se Filipi Blagojević koja je uradila grafičku prezentaciju rezultata istraživanja.

1. Položaj žena na selu – teorijski, istraživački i praktični izazovi

1.1. Teorijsko polazište

Srbija je jedna od najagrarnijih i najruralnijih zemalja Evrope (Bogdanov, 2007). Ipak, položaj žena na selu, iz perspektive rodne ravnopravnosti, bio je tema malog broja istraživanja (Korać, 1991; Rajković, 2002, Babović, 2008). Iako je među akterima razvoja (međunarodnim organizacijama, NVO ima i vladinim telima) opšte prihvaćeno saznanje da je nemoguće definisati rodne politike bez njihove adekvatne kontekstualizacije, u Srbiji postoji deficit znanja o tome ko su žene na selu, kako one žive i šta one misle. Jednom rečju, one nisu dovoljno prepoznate kao subjekti, bilo da je reč o razvojnim politikama, istraživanjima ili konkretnim aktivnostima NVO. Ako se o njima govori, to se najčešće čini iz dve perspektive koje imaju svoja nesumnjiva ograničenja. Prva perspektiva je ona koja žene, a posebno žene na selu, vidi isključivo kao «žrtve» tradicionalnog patrijarhata i tranzicije, a druga perspektiva je ona koja čitav pristup razvoju fokusira na žene, a ne na rod («women in development», WID, nasuprot «gender and development», GAD pristup)

Ovo istraživanje pokušava da prevaziđe ograničenja obe pomenute perspektive. To se čini tako što se polazi od pretpostavke da su **rodna ravnopravnost i razvoj međusobno povezani i da se međusobno proizvode**. Žene se, u takvom kontekstu, sagledavaju kao subjekti, a ne objekti razvoja ili ne-razvoja, kao agensi, a ne kao žrtve, kao one koje poseduju dragocene ljudske resurse za razvoj, a ne kao one koje traže «pomoći» i koje su zavisne od «pomoći» (države, međunarodnih organizacija ili NVO) za svoje preživljavanje. Drugo ograničenje je prevaziđeno uključivanjem muške perspektive u probleme razvoja. S obzirom na to da je anketa obuhvatila samo žene, muškarci nisu zastupljeni direktno, ali je rodna perspektiva uključena kroz različita pitanja. Bilo je važno de se uspostavi interpretativni okvir u kome će se rodni režim na selu u Vojvodini sagledavati kao međuzavisnost muških i ženskih rodnih uloga, identiteta, diskursa i praksi, a ne kao jednostavan crno-beli obrazac patrijarhalnog potčinjavanja. I više od toga, cilj je bio da se uspostavi «win-win» logika u zalaganju za rodnu ravnopravnost, tj. da se doprinese razumevanju mogućih dobitaka i žena i muškaraca, kao aktera društvene promene.

U ovom istraživanju problem položaja žena na selu situiran je polazeći od svakodnevnog života na poluperiferiji. To znači da su ispitivane: ekomska osnova na kojoj se svakodnevni život odvija, način na koji se on organizuje u okviru porodice i domaćinstva, kao i institucionalno okruženje koje iz perspektive svakidašnjeg života utiče na tu organizaciju. Posebno su ispitivane rodne dimenzije praksi i običajnosti na nivou svakidašnjeg života, kao i stavovi koji su sa tim praksama u vezi (Blagojević 1995, 1997, 2006). Ipak, akcenat u ovom istraživanju nije bio na stavovima, već upravo na praksama i na strukturama koje uslovljavaju ovakve prakse. Takođe, akcenat je bio na razumevanju velike promene koja je u toku, a koja se najčešće označava kao «tranzicija», i to iz perspektive roda, i iz perspektive svakidašnjeg života (Erlich, 1966; Einhorn, 1993, Blagojević, 1995, 1997, 1998, 2004 ; Gail, Kligman, 2000, Milic, 1995, 2004).

Pretpostavljeno je da se rodne razlike i sličnosti ispoljavaju pre svega u sferi svakidašnjeg života, odnosno da one strukturiraju svakodnevnicu žena i muškaraca na specifičan način. Takođe, ovim istraživanjem je uobičajena perspektiva iz koje se tranzicija posmatra, ona koja je vezana za ekomske i političke promene na nivou države, zamenjena perspektivom «odozdo», perspektivom individua, porodica, rodnosti, odnosno svakidašnjeg života.

Perspektiva «poluperiferije» ovde je takođe naglašena jer je ona usko povezana sa problemima regresa i ne-razvoja¹ koji je zahvatio poluperiferiju, u ovom slučaju bivše socijalističke zemlje, od početka 90-tih godina. Ne-razvoj, odnosno «de-development», kvalitativno je različit od odsustva razvoja ili niske stope razvoja. Ovaj pojam se odnosi na strukturalnu promenu koja je u ekonomskom smislu povezana sa potcenjivanjem ljudskog, institucionalnog i infrastrukturnog kapitala (Meurs and Ranasinghe, 2003). U društvenom smislu, ona je povezana sa čitavim nizom negativnih pojava, kao što su: povećana socijalna nesigurnost, smanjena socijalna zaštita, institucionalna destrukcija, «oteta država» («captured state»), anomija, povećani kriminal i nasilje, populaciona kriza, povećan mortalitet muškaraca i «barbarizacija» kroz ratne konflikte (Blagojević, 2009). Ne-razvoj, nije jednostavan regres, jer to nije jednostavno kretanje unazad po istoj liniji, već je to udaljavanje od vlastitog razvojnog toka uništavanjem, razaranjem prethodno dostignutih razvojnih dobitaka. Ne-razvoj je posledica «globalizacije odozgo», i njime su posebno teško pogodena ruralna područja, jer «globalizacija odozgo» favo-

rijuje metropolizaciju na poluperiferiji. Ruralna područja i na poluperiferiji i na periferiji su od početka 90-tih izrazito podložna pauperizaciji (Gender in Agriculture, Sourcebook, 2008; Blagojević, 2007a, 2007b). Pri tome su posebno izraženi procesi jačanja feminizacije bede (povećanje učešća žena među siromašnima), kao i procesi pauperizacije žena (povećanje učešća siromašnih među ženama) (Davis and Driel, 2005). Međutim, ono što je karakteristično za ruralne oblasti na poluperiferiji nije samo porast siromaštva, već proces osiromašenja, koji je usko povezan sa urušavanjem prethodnih razvojnih dostignuća i urušavanjem vrednosti ljudskih, institucionalnih, infrstrukturnih i prirodnih resursa (Blagojević, 2007a, 2007b).

«Tranzicija», odnosno ne-razvoj, jesu isposredovani promenama na nivou svakidašnjeg života, oni se očituju u dnevnim rutinama, obavezama, očekivanjima, ulogama. Transformacija rodnih režima jeste neodvojivi deo tranzicije. Individualni gubici i dobici su veoma često strukturirani po liniji roda, a ni politike razvoja najčešće nisu rodno neutralne. Veoma razgranata literatura koja se odnosi na društveni položaj žena u zemljama tranzicije pokazuje da su žene bile gubitnice pre svega usled porasta nezaposlenosti, zbog urušavanja sistema institucija koje su bile važan oslonac za porodicu kao i procesa retradicionalizacije i repatrijarhalizacije. S druge strane, muškarci su najčešće ostajali «slepo polje» i veoma malo ili nimalo se zna o njihovim gubicima i problemima prilagođavanja. Tek su drastični podaci o porastu mortaliteta među muškarcima u nekim zemljama tranzicije ukazali na «problem muškaraca» (Hearn and Pringle, 2006).

Rodni režimi su uvek specifična dinamika odnosa među rodovima, kao velikim društvenim grupama, i oni su u krajnjoj instanci društveno, kulturno i istorijski uslovljeni. Iza rodnih razlika stoje dosta čvrste i stabilne strukture (ekomske, političke, kulturne) koje ih reprodukuju, menjaju, redefinišu ili iznova konstruišu. Prava mera rodne jednakosti je ona koja se očitava u svakidašnjem životu, iako veoma često postoji fokus upravo na one indikatore koji su vezani za tzv. javnu sferu (npr. zaposlenost žena ili učešće žena u političkom odlučivanju).

Svakidašnji život je, upravo zato što je uslovljen dubljim strukturalnim činiocima, usko povezan sa društvenim položajem, tj. sa društvenom slojevitotošću (Milić, 1995). Različiti društveni slojevi formiraju specifične obrasce svakidašnjeg života i očekivanja u vezi sa «kvalitetom života». «Kvalitet života» je u krajnjoj instanci ono što je rezultanta mnogobrojnih praksi i stavova na nivou svakidašnjeg života, kao i niza strukturalnih ograničenja koja postavljaju

¹ Ne-razvoj nije dobar prevod pojma «de-development», jer se ne radi o stagnaciji, pa ni o regresu, već o nekoj vrsti potiranja razvoja, i dovođenja u pitanje budućeg razvoja. Međutim, u nedostatku boljeg termina korističu termin ne-razvoj.

limite zadovoljenju potreba (Blagojević, 1997). Suština razvojnih politika, kao i onih politika koje vode ravnopravnosti, treba da je povećanje opšteg nivoa kvaliteta života, uključujući i nivo kvaliteta života žena i muškaraca. Drugim rečima, prava mera razvoja, kvaliteta razvoja, pa i samog smisla razvoja, jeste povećanje nivoa kvaliteta života, koje se nikako ne može svesti na poboljšanje materijalnih uslova života. Međutim, u uslovima siromaštva i teškoća u zadovoljavanju osnovnih potreba, kao i hronične nesigurnosti, značaj materijalnih činilaca se izrazito pojačava (Inglehart, 2000).

«Kvalitet života» ima i objektivnu, tj. merljivu stranu, ali i subjektivnu stranu, koja je podložna veoma velikim oscilacijama u zavisnosti od kulturnih, psiholoških, situacionih faktora. U ovom istraživanju su ispitivane i jedna i druga dimenzija kvaliteta života, i to u rodnom ključu. Zdravorazumsko mišljenje koje se uspostavlja kao jedna vrsta kolektivne racionalizacije o tome šta je poželjno i moguće na nivou svakidašnjeg života, u velikoj meri određuje stav koji svaka pojedinka i svaki pojedinac imaju o sopstvenom životu.

Česti nesporazumi između planera društvenog razvoja, pa i onih koji se zalažu za rodne politike sa tzv. običnim ljudima, proizilazi upravo otud što sistem racionalizacija na nivou svakidašnjeg života i diskursa koji se s tim u vezi uspostavljuju, nije onaj koji se očekuje od «žrtava», «marginalnih» ili «nejednakih». Drugim rečima, «obični ljudi» unose smisao i opravdavanje u različite prakse koje su već uspostavljene i sebe često ne doživljavaju kao aktere promena. Sa stanovišta individualnih života, analiza gubitaka i dobitaka može biti veoma različita u odnosu na onu koja se radi na nivou društva u celini. Ipak, razumevanje ravnih svakidašnjeg života i njenog funkcionisanja, zajedno sa sistemom racionalizacija koji se na tom nivou uspostavlja, neophodan je uslov za adekvatne diskurzivne strategije i praktične mere koje planeri društvenog razvoja moraju da primenjuju da bi bili uspešni u svojim projektima, uključujući i projekat rodne ravnopravnosti.

Na nivou svakidašnjeg života se zadovoljavaju potrebe svih pojedinaca i pojedinki. Od načina na koji će te potrebe biti zadovoljene zavisi i kvalitet života. Međutim, kako će potrebe biti definisane zavisi ne samo od pojedinaca/ki, već i od konteksta, i već samo njihovo određivanje je rodno obojeno, i to utoliko više ukoliko je društvo više patrijarhalno. Potrebe se zadovoljavaju čitavim nizom aktivnosti koje su i rad (zaposlenost u formalnoj i neformalnoj sferi, nega, staranje, domaći poslovi, poljoprivredna poroizvodnja za tržište, naturalna proizvodnja za domaćinstvo) i ne-rad (dokolica, komunikacija, transport, obrazovanje, itd.). I potrebe i način njihovog zadovoljavanja će biti

utoliko sličniji između muškaraca i žena ukoliko je društvo manje patrijarhalno (Blagojević, 1997).

Zato što su svakodnevni život, rodna jednakost i razvoj međusobno povezani, određeni nivo razvoja korespondira određenom kvalitetu života i uspostavlja odgovarajući nivo rodne ravnopravnosti. Rodna ravnopravnost je pre svega strukturalno uslovljena (nivo razvijenosti, obrasci društvene stratifikacije, kvalitet države i upravljanja i sl.), ona nije jednostavna posledica normativnih rešenja, niti snage ženskog pokreta ili angažovanosti ženskih NVO.

U ovom istraživanju je zastupljen sociološki pristup, koji je specifičan i neophodan, jer on povezuje pojedinačne elemente nejednakosti i različitosti u celini koja postaje inteligenčilna, upravo zato što se narančanja na dublje teorijsko razumevanje društvenih tokova i struktura. U društvinama poluperiferije ovakav pristup je pogotovo neophodan da bi se izbegla zamka novog voluntarizma, sadržanog u beskonačnom optimizmu i veri u «socijalni inženjeringu», koji precenjuje uticaj normativnih rešenja, a podcenuje značaj društvenih struktura koje se opiru promenama.

1.2. Ciljevi istraživanja

Istraživanje je imalo više paralelnih ciljeva:

- **Deskriptivne** – da omogući uvid u žensku svakodnevnicu u vojvođanskim selima i obezbedi podatke o osnovnim dimenzijama svakidašnjeg života seoskih žena.
- **Saznajne** – da doprinese dubljem razumevanju procesa transformacije rodnog režima u ruralnoj Vojvodini.
- Ciljeve vezane za **rodne politike** – da doprinese formulisanju kontekstualizovanih rodnih politika koje se odnose na žene na selu (u okviru Milenijumskih ciljeva, Strategija za smanjivanje siromaštva, CEDAW-a, kao i druge državne i pokrajinske strategije i dokumenta).
- **Aktivističke** – da artikulacijom znanja o ovoj oblasti pomogne boljoj argumentaciji zahteva ženskih i ostalih NVO-a.
- **Edukativne** – da omogući distribuciju znanja i edukaciju različitih društvenih aktera (NVO, pojedinaca, akademskih institucija, edukatora, administracije, donosilaca odluka i sl.).

1.3. Metodološke napomene

Anketno istraživanje je sprovedeno na uzorku od 794 (planirano 800) ispitanica. Uzorak je obuhvatio žene starosti od 20-60 godina. Upitnik se sa stojao od 110 pitanja, od kojih je najveći broj bio zatvorenog tipa.

U koncipiranju upitnika pošlo se od ideje da je potrebno s jedne strane pokriti sve dimenzije svakidašnjeg života, a s druge strane, obezbediti podatke koji bi bili relevantni za različite javne politike (zapošljavanje i aktiviranje ženskih resursa, obuke i treninzi, nasilje nad ženama, politički i društveni angažman žena, zdravlje i sl.)

Da bi se izbegle zamke negativnog stereotipiziranja seoskih žena, pitanja nisu pojednostavljena preko mera koja bi bila uobičajena u ispitivanju populacije u celini. Istraživanje je pokazalo da su žene obuhvaćene uzorkom zaista i bile najčešće sa srednjim obrazovanjem, pa da je razumevanje pitanja bilo zadovoljavajuće.

Osnovna strategija formulisanja pitanja imala je za cilj ne samo prikupljanje informacija, već i svojevrno osvećivanje žena o različitim pitanjima, kao i afirmaciju ideje da one imaju pravo na svoje mišljenje o stvarima o kojima je uobičajeno da se podrazumevaju, ili da o njima odlučuju muškarci. Prepostavljeno je da će echo postavljenih pitanja ostati prisutan u njihovim životima i po završetku razgovora i time doprineti afirmaciji osvećene i osnažene ženske perspektive u lokalnoj zajednici i porodici. Istraživanje ovog tipa jeste svojevrsni faktor intervencije u društvenu realnost, pogotovo u društvenu realnost sela koje je i inače relativno zatvorena i «umrta» sredina. Samo pokretanje teme i razgovor o njoj zato doprinosi promeni koju je, naravno, nemoguće kvantifikovati, ali koja jeste integralni deo istraživačkog procesa. Sociološko istraživanje svakidašnjeg života pogotovo ima moć da «pomeri» ispitanike/ce, jer se direktno vezuje za njihovo iskustvo i probleme sa kojima su suočeni/e.

Iako pruža mogućnosti kvantifikacije i stvaranja «preseka stanja», anketno istraživanje je uvek ograničeno. Idealni rezultati se postižu kombinacijom kvantitativnih i kvalitativnih pristupa. Tumačenje određenih kvantitativnih pokazatelja često je ograničeno upravo nedostatkom dublje spoznaje zasnovane na kvalitativnom istraživanju. S druge strane, obimna baza podataka dobijena anketom omogućuje da se čak i naknadno dodatno vrše analize koje bi isle u pravcu otkrivanja dubljih veza između različitih varijabli.

U obradi ankete za ovu priliku vršeno je ukrštanje sa tri varijable: razvijenošću opštine, starošću i obrazovanjem. Kako se pokazalo da razvijenost opštine nije naročito bitna odrednica u najvećem broju slučajeva, analiza je fokusirana na starost i obrazovanje, koji se i inače u različitim sociološkim anketama pojavljaju kao najbitnije varijable, i kada je reč o stavovima, i kada je reč o socijalnoj stratifikaciji. Otvoreni odgovori su poslužili da se prikaže dijapazon različitih mišljenja na određene teme, i ovde su korišćeni prevašodno kao ilustracija, odnosno kao «živi glas» seoskih žena, i kao dopuna kvantitativnim pokazateljima.

1.4. Praktični izazovi- izazovi za rodne politike

Položaj žena na selu je rezultanta položaja žena u jednom društvu u celini, položaja poljoprivrede kao ekonomske grane, globalnih ekonomskih procesa koji na određen način pogađaju poljoprivrednu proizvodnju, demografske situacije u kojoj se nalazi seosko stanovništvo, položaja seoskih područja u odnosu na urbane, ekološke situacije seoskih područja, nivoa razvijenosti i prihvatanja tehnoloških promena, kao i odnosa većinskih i manjinskih zajednica. Takođe, položaj žena na selu se menja kao rezultanta različitih strategija koje država implementira. Otuda proizilazi da je promena njihovog položaja na bolje moguća jedino uz složen sistem intervencija rodnih politika, u skladu sa razvojnim politikama. U najnovijim pristupima problemu roda i ruralnog razvoja prisutno je zalaganje za holistički pristup koji podrazumeva uvažavanje značaja integralnog i multisektorskog pristupa u promociji održivog ruralnog razvoja (Gender in Agriculture, Sourcebook, 2008).

Da bi se maksimizirali ljudski resursi u ruralnim zajednicama i revitalizovala lokalna ekonomija, neophodno je učešće žena (Gender and Sustainable Development, 2008). Tamo gde ženski resursi nisu adekvatno iskorišćeni za razvoj, nema ni razvoja. Mnoga istraživanja pokazuju da uključivanje žena u lokalnu ekonomiju na ravnopravnoj osnovi ubrzano smanjuje siromaštvo i doprinosi razvoju (Gender in Agriculture, Sourcebook, 2008).

Seoska područja su po mnogo čemu specifična u odnosu na gradska i kao takva zaslužuju posebnu pažnju, što znači i da rodne politike treba da su adekvatno kontekstualizovane. U procesu tranzicije, selo koje je u socijalističkom periodu takođe bilo nedovoljno u fokusu razvojnih politika, biva još više marginalizovano, a žene na selu postaju gotovo potpuno nevidljive. Poljoprivreda, kao dominantna delatnost seoskog stanovništva, marginalizovana

je privredna grana, što za posledicu ima osiromašenje stanovništva agrarnih područja i njihovu isključenost iz ekonomskih, kulturnih, političkih procesa. Istovremeno, tranzicija utiče na smanjivanje zaposlenosti i mogućnosti zapošljavanja. Postoji veoma konkretna veza između ne-rазвоја u tranziciji i marginalizacije sela i seoskog stanovništva. U drastičnim slučajevima veoma siromašnih opština i sela, seosko stanovništvo postaje svojevrstan «višak». U neoliberalnom okruženju u kome se insistira na profitu kao na razvojnem cilju, a ne na kvalitetu života što bi trebalo da bude razvojni cilj, stanovništvo koje nije u najdirektnoj funkciji stvaranja profita (kao jeftina radna snaga ili kao potrošači), zaista postaje nebitno, ma koliko to bilo moralno neprihvatljivo (Blagojević, 2009).

Novije razvojne prakse i teorije insistiraju na značaju «food security», odnosno bezbednosnom aspektu proizvodnje hrane na nacionalnom nivou u okviru situacije opšte povećane nesigurnosti usled klimatskih promena. (Gender in Agriculture, Sourcebook, 2008). Ovo je, svakako nov momenat koji može biti dobro iskorišćen za zaloganje za poboljšanje položaja poljoprivrede, ruralnih područja, pa i rodne jednakosti. Razvoj poljoprivrede nije moguć bez razvoja seoskih područja u celini, kao i bez unapređenja uslova života na selu, koji nužno uključuju izraženu rodnu dimenziju (Motion for European Parliament Resolution, 2008). Iako čine većinu seoskog stanovništva, iako su i kao proizvođačice i kao potrošačice kada je reč o procesiranju hrane žene brojčano nadmoćne, njihov glas se *de facto* retko čuje. Kako se žene tradicionalno više brinu o procesiranju hrane i o zdravlju porodice one su i prijemčivije, i po pravilu više zainteresovane za ekološku politiku.

Postoje mnogobrojne konkretne veze između nepovoljnog položaja žena na selu i problema sa kojima je suočen ruralni razvoj. Pre svega, populacioni razvoj sela zavisi od biološke reprodukcije u seoskim područjima. Ono što se u realnosti dešava su intenzivne migracije mladih žena sa sela, rodni/polni debalans u mlađim generacijama, kao i dugotrajno nizak fertilitet na selu. Intenzivno starenje seoskog stanovništva, koje je posledica produženja očekivanog trajanja života, ali i smanjivanja obima mlađih generacija, predstavlja izuzetan razvojni problem. Migracije stručne i obrazovane radne snage sa sela ka gradovima takođe urušavaju razvojne potencijale seoskih područja. Visoka sklonost seoskog ženskog stanovništva ka migraciji treba da se sagleda upravo kroz perspektivu veoma suženih životnih opcija, koje su uglavnom utemeljene u rodnoj nejednakosti.

Žensko seosko stanovništvo je i samo veoma izdiferencirano, i razlike starosne i obrazovne grupe žena na selu očigledno su suočene sa različitim problemima. Migracije u obrnutom smeru, od gradova ka selu, iako još nisu uzele maha, mogu da se intenziviraju u budućnosti, pogotovo u slučaju određenih generacija (mladi roditelji sa malom decom, penzioneri). Rodne politike i razvojne politike treba da olakšaju ovaj pravac migracija, jer je njegovo jačanje višestruko korisno za razvoj ruralnih područja. Na primer, razvoj usluga i porast zaposlenosti mogu biti znatno unapređeni ukoliko u ruralnim područjima dođe do rasta nepoljoprivrednog stanovništva. Ove migracije mogu biti svojevrsna «injekcija» za razvoj sela i mogu doprineti bitnoj transformaciji seoskog mikro-društva, uključujući i promenu vrednosti relevantne za rodnu ravnopravnost.

Mnogobrojna istraživanja u Evropi pokazuju da seoske žene imaju želju da ostanu u svojim zajednicama i doprinesu njihovom razvoju, pod uslovom da postoje određeni uslovi, u koje spadaju:

- mogućnost zapošljavanja u blizini, uključujući poslove sa pola radnog vremena;
- mogućnost sticanja radnog iskustva i kvalifikacija;
- lokalne mogućnosti za obrazovanje i treninge;
- biznis usluge koje će podržavati ženske projekte i žensko preduzetništvo;
- razvijen lokalni javni saobraćaj;
- razvijena mreža predškolskih ustanova i usluga za stare i bolesne.

Istraživanja takođe pokazuju da žene traže bolji balans u podeli rada, ohrabrvanje za njihov lični i profesionalni razvoj, kao i podršku za njihovo ekonomsko osamostaljivanje i puno učešće u odlučivanju (Motion for a European Parliament Resolution, 2008)

Pored ovih zahteva koje postavljaju žene, a koji se tiču poboljšanja njihovih položaja, postoji i niz zahteva koji se odnose na poboljšanje uslova života u ruralnim zajednicama, kao uslovu opstanka ovih zajedница. Ti zahtevi se odnose na olakšan pristup uslugama: radnjama, školama, kulturnim i zabavnim sadržajima. Takođe, oživljavanje ruralnih zajednica podrazumeva razvoj rekreativnih sadržaja i revitalizaciju kulturnog nasleđa, kao i očuvanje lokalnih tradicija i životne sredine. Skup ovih sadržaja može da doprinese povratku ili privlačenju mlađih ljudi u seoska područja, uz istovremeno stvaranje lokalnog tržišta roba i usluga i novih radnih mesta (Motion for a European Parliament Resolution, 2008).

Mogućnosti poboljšanja položaja žena, kao i unapređivanja ruralnih zajednica uopšte, uslovljeni su kako resursima, tako i načinom života na selu, jer su to okviri unutar kojih treba implementirati konkretne aktivnosti i razvojne politike. Međutim, tradicionalni mehanizmi odlučivanja, običaji i prakse koje su dominantni, najčešće isključuju žene iz života zajednice i odlučivanja o njenom razvoju. Žene kao grupa koja je u nepovoljnijem položaju su često izostavljene iz procesa donošenja odluka, planiranja i sprovođenja strategija razvoja na različitim nivoima. Pristup resursima im je otežan, mogućnost donošenja odluka minimalna, slabije su uključene u zajednicu, a često im je ograničena i sloboda kretanja. Ipak, kvalitet života u seoskim zajednicama zavisi od aktivnog učešća žena u planiranju razvoja seoskih zajednica, jer je on najdirektnije povezan sa svakidašnjim životom u kome je rodna dimenzija veoma izražena.

Žene na selu, kao deo stanovništva koji je na poluperiferiji posebno izložen fenomenu ne-razvoja, ostaju najčešće izvan uticaja pozitivnih društvenih i ekonomskih promena. U tranzicijskim zemljama društvene promene su burne i najčešće pogađaju veoma različito urbano i ruralno stanovništvo, muškarce i žene. Promene u vlasništvu, tehnologiji, pravnoj regulativi, zdravstvenom i socijalnom osiguranju, kao i u pokretljivosti stanovništva, proizvode različite posledice po žene i muškarce koje/i žive na selu i koje/i se bave poljoprivredom. Isuviše brz tempo nepovoljnih promena i osiromašenje velikog dela seoskog stanovništva marginalizuje seoske žene dodatno i izlaže ih povećanim rizicima od nasilja i ugrožavanja zdravlja. Biološka reprodukcija seoskog stanovništva, sa niskim stopama fertiliteta, takođe odražava nepovoljan položaj žena na selu. Intenzivno starenje seoskog stanovništva, koje je zbog razlika u mortalitetu žena i muškaraca, uglavnom žensko stanovništvo, izlaže dodatnom riziku od siromaštva stare žene i njihova samačka domaćinstva.

Na osnovu iznetog jasna je potreba za izradom strategije razvoja i obnove seoskih područja koja će biti rodno senzitivna. Da bi zaista bile efikasne razvojne politike, moraju da uzmu u obzir stvarne probleme i situaciju u kojoj žene na selu žive, njihove aspiracije i njihovu perspektivu. Da bi žene bile mobilisane kao akterke promene, neophodno je razumeti stvari iz njihovog ugla, uključiti ih na programima koje će one same doživeti kao programe fokusirane na prave probleme. Uspešne javne politike kao preuslov imaju povećanu participaciju građana i građanki i to na način koji odražava njihove stvarne probleme i aspiracije.

Planeri u zemljama u razvoju sve više primenjuju pristup "odozdonagore", koji podrazumeva da žene treba da imaju koristi od razvoja koliko i muškarci, ali i da razvoj odgovara potrebama i očekivanjima i žena i muškaraca. Zato je neophodno imati jasan uvid u socio-ekonomski položaj žena na selu, kao i u njihove stavove. To se može postići i anketama i participatornim planiranjem razvoja, koji podrazumeva direktno učešće onih koji su "objekat" razvojnih politika, kao i artikulaciju znanja o tome koji su stvarni problemi sa kojima su pojedini, naročito "nevidljivi" delovi populacije suočeni. Procedure sprovođenja razvojnih politika takođe treba da budu rodno osetljive da bi bile efikasne.

Potreba sprovođenja rodno osetljivih politika, jednakih mogućnosti odlučivanja i većeg učešća žena u donošenju odluka je formulisana i u međunarodno verifikovanim dokumentima, od Pekinške deklaracije do Milenijumskih ciljeva. U Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena iz 1979. posebnim članom definisan je specifičan položaj žena na selu i mera koje države potpisnice treba da preduzmu u cilju poboljšanja položaja seoskog žena. Ovim članom države potpisnice se obavezuju da će preuzeti sve mera da bi obezbedile ravnopravnost žena i muškaraca na selu, njihovu jednaku zastupljenost u planiranju razvoja sela i jednake beneficije od razvoja sela. Ženama se, prema ovoj odredbi, moraju osigurati prava na učeštvovanje u donošenju odluka, u planiranju i sprovođenju razvojnih politika, prava na obrazovanje i ospozobljavanje, da se samoorganizuju i učestvuju u svim aktivnostima u zajednici. Takođe, ženama se mora obezbediti da koriste sve beneficije socijalne zaštite i socijalnog staranja, treba im obezbediti korišćenje usluga zdravstvene zaštite i službi za planiranje porodice. U pogledu ekonomske ravnopravnosti, ženama je potrebno omogućiti pristup poljoprivrednim kreditima i olakšicama, i olakšati zapošljavanje i samozapošljavanje. Žene na selu treba da uživaju određeni kvalitet života, stanovanja, transporta i komunikacija. Ovim su ujedno definisane i osnovne oblasti u kojima je potrebno primeniti rodno osetljive politike i mere.

U izveštaju Evropskog parlamenta o situaciji žena u seoskim oblastima u EU, jednom od najnovijih dokumenata koji se odnose na javne politike usmerene na poboljšanje položaja žena na selu (2008), istaknuto je da je urodnjavanje (gender mainstreaming) razvoja seoskih područja, ključna strategija ne samo za promociju jednakosti, već i za ekonomski rast i održivi razvoj. Zato se, između ostalog, predlaže sledeće:

- da se poboljša statističko praćenje i prikupljanje informacija o iseljavanju iz ruralnih područja;
- da se stvore podsticaji za zapošljavanje žena;
- da se osmisle mere za samozapošljavanje žena, koje će uzeti u obzir odustvo za rađanje i podizanje dece ili u slučaju bolesti;
- da se prikupljanje statističkih podataka, koji se odnose na nasilomaštvo i socijalnu inkluziju, dezagregiraju po dimenziji ruralno-urbano;
- da članice EU omoguće tranziciju od seoskih područja baziranih na poljoprivrednoj proizvodnji ka seoskim područjima baziranim na široj ekonomskoj osnovi;
- da se promoviše žensko preduzetništvo kao i ženske poslovne mreže u ruralnim područjima;
- da se osmisle mere koje će uticati na poboljšanje stava prema preduzetništvu, kao i podizanje kvaliteta veština i znanja seoskih žena;
- da se finansiraju inovativne mere za žene u ruralnim područjima, i omogući razmena najboljih praksi;
- da se pravno reguliše status "pomažućih članova domaćinstva" na poljoprivrednim gazdinstvima, kako bi se omogućila adekvatna socijalna i zdravstvena zaštita;
- da se da ideološka i materijalna podrška za neplaćeni i dobrovoljni rad;
- da se pojača mreža predškolskih ustanova, kao bi se poboljšala zaposlenost žena na selu;
- da se formiraju regionalni informacioni centri za žene, u saradnji sa regionalnim vlastima, za podršku nezaposlenim ženama, kroz konsultacije i obuku, u pravcu podsticaja ka samozapošljavanju;
- da se poboljša pristup obrazovnim i zdravstvenim institucijama, kao i infrastruktura za negu starih, bolesnih i dece;
- da se, s obzirom na jake tabue koji postoje u zemljama članicama kada je reč o nasilju nad ženama na selu, preduzmu odgovarajuće mreže da bi se obezbedila bolja zaštita i podrška aktuelnim i potencijalnim žrtvama nasilja;
- da se napravi revizija programa ruralnog razvoja kako bi se integrisala rodna perspektiva;
- da zemlje članice investiraju u programe kvalitetnog zapošljavanja žena na selu;

- da se omogući adekvatna zastupljenost žena na pozicijama formalnog odlučivanja, uz razumevanje da žene često imaju uticaja na neformalno odlučivanje u svojoj zajednici i da značajno utiču na stvaranje socijalnog kapitala u zajednici putem svog angažovanja u dobrotvornim aktivnostima i neformalnim lokalnim mrežama itd.

Rezultati ovog istraživanja, kao i odličnog istraživanja o pomažućim članovima odmačinstva (Babović, 2008) , daju veoma dobru osnovu za konkretnе korake u formulisanju odgovarajućih politika. Ovo istraživanje pokriva oblasti koje su izdvojene kao relevantne u datom u evropskom dokumentu, što znači da predstavlja svojevrsnu base-line studiju o položaju žena u ruralnoj Vojvodini. Prethodna publikacija o ženskim organizacijama, takođe doprinosi stvaranju uvida u socijalne mreže koje žene u ruralnoj Vojvodini razvijaju, i koje mogu biti osnova za otvaranje mogućnosti u zapošljavanju (žensko preduzetništvo u sferi agrobiznisa, različitih zanata i usluga) ali i "odskočna daska" za njihovo uključivanje u formalno odlučivanje na lokalnom nivou.

2. Rezultati anketnog istraživanja

2.1. Socio-demografske karakteristike ispitanica

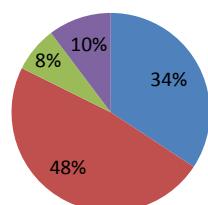
Ukupan broj ispitanica iznosio je 794, od čega je podjednak broj bio iz razvijenih i nerazvijenih opština. U uzorku su najmanje bile zastupljene najmlađe ispitanice, dok je broj ostalih starosnih grupa bio relativno izjednačen, što je u skladu sa procesom starenja stanovništva u Vojvodini. Učešće žena starosti 20-29 godina iznosilo je 19,4%, žena 30-39 godina – 27%, od 40-49 – 27,8% i najstarije grupe, 50-60 godina starosti – 25,8%.

Ispitanice imaju povoljnu obrazovnu strukturu. Najveći broj ispitanica, 2/3, je imao završenu srednju školu (66,5%). Učešće žena sa nezavršenom osnovnom školom iznosilo je 17,9%, a sa višom školom i fakultetom – 14,6%.

Oko 20% ispitanica je rođeno izvan Vojvodine. Međutim, oko polovine žena je rođeno u susednom selu, a 30% u istom selu. Znači da preko 4/5 žena sa sela de facto živi u okruženju iz koga su potekle, tj. da imaju izrazito visok stepen autohtonosti. Takođe, ovi podaci ukazuju i na još uvek visoku zastupljenost patrilinearnosti, tj. preseljavanja u domaćinstvo muža. Ispitanice su relativno retko menjale mesto boravka više od jedanput, a najčešće samo jednom u životu, u oko 40% slučajeva. Autohtonost je veća kod mlađih ispitanica, kao i kod ispitanica iz razvijenijih opština.

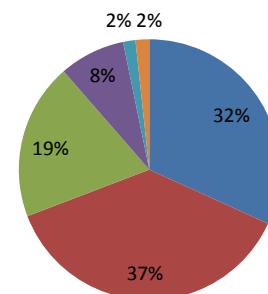
Mesto rođenja

■ u tom selu ■ u susednom selu u Vojvodini
■ u Srbiji, izvan Vojvodine ■ izvan Srbije

Promena mesta boravka

■ in jednom ■ jednom ■ dvaput ■ triput ■ četiri puta ■ više od četiri puta

Ispitanice najčešće žive u braku sa decom (44,4%), ili u proširenoj porodici (26,1%), a 10,9% živi sa roditeljima. U samačkim domaćinstvima živi 5,9% žena. Samo mali broj žena živi u vanbračnoj zajednici (1,7%), kao i u braku bez dece (5,3%). Vanbračna zajednica je najzastupljenija kod najmlađih žena (2,6%). Čak 15,2% žena iz najstarije ispitivane kategorije žive same. Preko 70% ispitanica živi sa decom u domaćinstvu. Najčešće žive sa dvoje dece (37,4%), ili sa jednim detetom (26,8%). Međutim, čak 40,1% žena iz najstarije skupine živi bez dece u domaćinstvu, kao i 44,7% žena sa najvišim obrazovanjem. Može se pretpostaviti da su u ovim slučajevima deca već odrasla i zasnovala sopstvena domaćinstva.

Etnička struktura ispitanica je bila mešovita: najzastupljenije su bile Srbinje (72,1%), zatim Mađarice (13,5%), a relativno malo zastupljene Slovakinje (5,6%) i Romkinje (1,4%). Struktura po veroispovesti je u velikoj meri korespondirala etničkoj strukturi: 77,1% ispitanica su bile pravoslavne vere, 14,9% katoličke, 2,8% - protestantske. I samo 0,3% su izjavile da su ateistkinje.

2.2. Karakteristike domaćinstava

S obzirom na preovlađujuću strukturu domaćinstava, u uzorku su i najzastupljenija domaćinstva sa 4 člana (28,2%), odnosno sa 3 člana (22,7%). Prihode najčešće ostvaruju dva člana domaćinstva (43,6%), a zatim slede domaćinstva u kojima jedan član ostvaruje prihode (27,1%). U jednoj petini domaćinstava prihode ostvaruju tri člana.

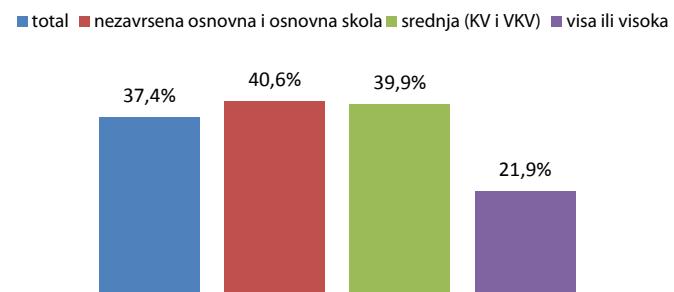
Ispitanice najčešće žive u sopstvenoj kući (vlasništvo nekog člana domaćinstva) - 79,8% slučajeva, a u velikoj meri i u kućama koje su vlasništvo roditelja ili rođaka (16,7%). Kuće u kojima stanuju istptanice su komforne i skoro u svim slučajevima imaju vodovod i kupatilo, a u nešto manjem procentu i telefon (92,5%). U mnogo manjoj meri su domaćinstva opremljena kablovskom televizijom (28,4%), ali nešto češće imaju internet vezu (34,4%). Automobil ima 72,6% domaćinstava. Domaćinstva imaju poljoprivredne mašine samo u 37,4% slučajeva. Stambeni prostor je relativno veliki, jer većina domaćinstava (42,3%) živi u kućama koje imaju 60-100m², dok više od 1/3 živi u kućama koje imaju 100-150 m². Veličina poljoprivrednog poseda je relativno mala. Čak 72,3% domaćinstava ima posed samo do 1 ha, od 1-3 ha ima 9,9%, od 4-10 ha – 9,9%, i preko 10 ha ima 7,9% domaćinstava.

Postoji važna i konzistentna povezanost između opremljenosti domaćinstva i starosti i obrazovanja ispitanica. Tako, kablovsku televiziju najčešće poseduju domaćinstva u kojima su ispitanice bile najmlađe. Ispitanice koje su više obrazovane češće žive u domaćinstvima sa kablovskom TV. Internet vezu u svom domaćinstvu ima gotovo polovina najmlađih ispitanica (46,7%). Razlike između ispitanica su još veće po obrazovanju: interenet u svom domaćinstvu ima 72,8% ispitanica sa najvišim obrazovanjem, za razliku od samo 14,3% ispitanica sa najnižim obrazovanjem.

Sa izuzetkom najmlađe grupe ispitanica, domaćinstva ređe poseduju automobil ukoliko je ispitanica starija. Kod ispitanica sa najnižim obrazovanjem domaćinstva imaju automobile u samo 47,5% slučajeva, a u domaćinstvima onih sa najvišim obrazovanjem – u 84,2% slučajeva.

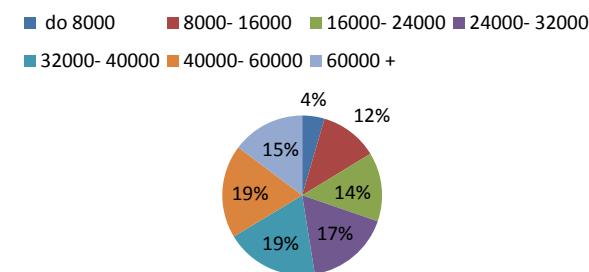
Međutim, kod poljoprivrednih mašina situacija je obrnuta – domaćinstva u kojima ispitanica ima najviše obrazovanje poseduju mašine u 21,9 % slučajeva, a u onima gde ispitanice imaju najniže obrazovanje – 40,6%, ali su razlike između najniže obrazovanih i onih sa srednjim obrazovanjem zanemarljive. Domaćinstva sa mlađim ispitanicama mnogo ređe poseduju poljoprivredne mašine nego domaćinstva sa starijim ispitanicama. Ovo ukazuje na postepeno napuštanje poljoprivredne delatnosti od strane jednog dela seoskog stanovništva, pre svega mlađih i obrazovаниjih delova populacije.

Procenat onih koje imaju poljoprivredne mašine u svom domaćinstvu prema obrazovanju ispitanica

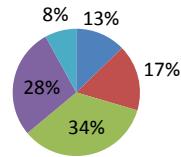
Prihodi u domaćinstvu su najčešće bili između 32.000 i 40.000 (18,9%) i 40.000-60.000 (18,9%). Dok veza između prihoda domaćinstva i starosti nije naročito jasna, veza između prihoda i obrazovanja ispitanice je veoma jasna, naročito u najnižoj i najvišoj kategoriji prihoda. Ispitanice sa višim obrazovanjem žive u domaćinstvima koja imaju veća primanja. Očigledno je da se radi o udruženim pozitivnim efektima obrazovanja same ispitanice i obrazovne homogamije, odnosno činjenice da se žene udaju za muškarce istog ili višeg nivoa obrazovanja. Najobrazovanije ispitanice su ujedno bile i najzadovoljnije prihodima u domaćinstvu, i obrnuto, najneobrazovanije su čak u 29,6% slučajeva smatrале да им недостаје још 100% прихода да би подмириле основне потребе.

Mesečni prihodi domaćinstva

Dovoljnost postojećih prihoda

■ da, u potpunosti ■ ne, nedostaje oko 25%
 ■ ne, nedostaje oko 50% ■ nedostaje oko 100%
 ■ ostalo

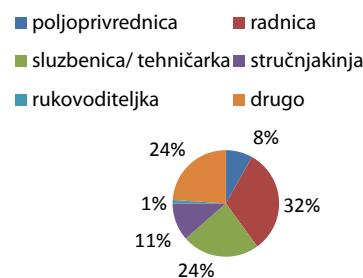

Zaposlenost je i za seoska domaćinstva u najvećem broju slučajeva osnovni izvor prihoda. Samo 17 % domaćinstava nema prihode od zaposlenosti, dok 1/3 ima isključivo prihode od zaposlenosti. Ostala domaćinstva kombinuju zaposlenost i druge izvore prihoda, pri čemu prihodi od zaposlenosti najčešće predstavljaju više od 5 % prihoda, dok su ostali prihodi dopunski. Ti dodatni izvori su pre svega vezani za poljoprivrednu, dok su ostali izvori, kao rentiranje (10 % domaćinstava) ili prihodi iz inostranstva (5 % domaćinstava), minimalni na nivou ispitivane populacije. Skoro polovina domaćinstava nema nikakve prihode od socijalnih davanja (penzije, stipendije i sl.).

2.3. Plaćeni i neplaćeni rad

2.3.1. Aktivnost i zaposlenost

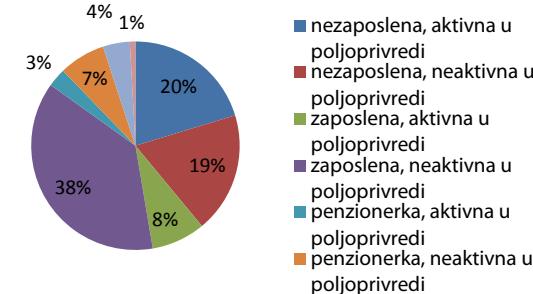
Struktura po zanimanju

Struktura po zanimanju takođe ubedljivo odražava "izlazak" iz poljoprivredne delatnosti. Ispitanice su najčešće izjavljivale da su radnice (31,8%), a znatno manje da su poljoprivrednice (skoro četiri puta), kao i da su službenice (skoro tri puta češće nego poljoprivrednice). Čak 11,4% ispitanica su stručnjakinje, a samo 1% su rukovoditeljke.

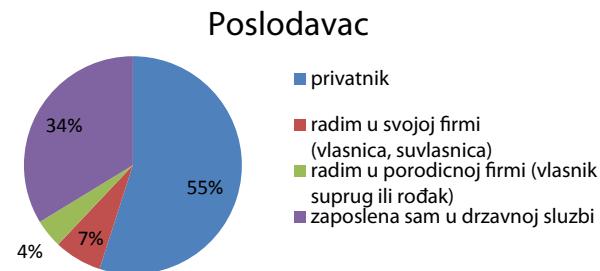
Od ukupnog broja ispitanica samo 45,9% su formalno zaposlene, od čega je njih 8,3% dodatno aktivno u poljoprivredi, a 37,6% zaposleno i neaktivno u poljoprivredi.

Radni status

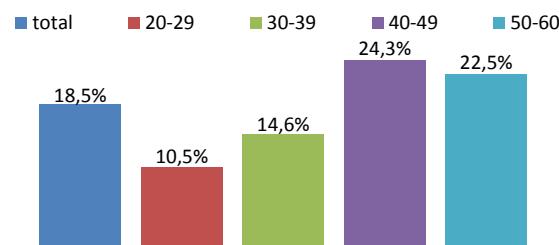
Između aktivnosti, zaposlenosti i starosti ispitanica postoji jasna veza. Sa starošću raste aktivnost nezaposlenih žena, osim u najstarijoj kategoriji. Mlađe nezaposlene seoske žene su najverovatnije ili okupirane podizanjem dece, ili traženjem posla izvan sela. Od svih nezaposlenih žena najaktivnije u poljoprivredi su žene starosti 45-49 godina.

Zaposlene žene su najčešće zaposlene kod privatnika (55 %), a u jednoj trećini slučajeva su zaposlene u državnim firmama. U svojoj ili u porodičnoj firmi radi preko 11% žena. Ovi podaci indirektno ukazuju na relativno visoku raširenost nepoljoprivrednih aktivnosti u vojvođanskim selima, kao i na veliku mobilnost radne snage, na manjim distancama. Sa obrazovanjem raste udeo žena koje su zaposlene u državnoj službi, a opada udeo žena zaposlenih kod privatnika.

Poslovima u neformalnoj ekonomiji bavi se skoro petina seoskih žena. One koje imaju neformalni posao najčešće ga obavljaju po 4 sata dnevno. Najčešće se ovim poslovima bave žene starosti 40-49 godina, što je možda povezano sa njihovom povećanom mobilnošću usled odrastanja dece, kao i sa povećanim finansijskim pritiskom zbog izdržavanja i školovanja dece. Postoji izrazita razlika u ovom pogledu između žena sa različitim nivoima obrazovanja. Najaktivnije su u neformalnoj ekonomiji najmanje obrazovane žene, od kojih skoro svaka četvrta ima neku aktivnost u ovoj oblasti.

Bavljenjem poslovima u neformalnoj ekonomiji (šivenje, prodavanje robe, rad po kućama), prema starosti ispitanica

Procenat onih koje se bave neformalnom ekonomijom (šivenje, rad po kućama, prodaja robe), prema obrazovanju ispitanica

Ispitanice pokazuju relativno malu mobilnost kada je reč o promeni posla. Najčešće su posao promenile 1-2 puta. Što su obrazovanje manje menjaju posao. Zaposlene ispitanice na formalni posao troše najčešće 8 sati dnevno, ali veliki broj troši i preko 8 sati dnevno na formalni plaćeni posao.

Razlike između razvijenih i nerazvijenih opština u pogledu zaposlenosti žena, formalne i neformalne, veoma su velike. U razvijenim opštinama oko 1/3, 83,5%) žena nema formalno zaposlenje, a u nerazvijenim oko ½ (49%). Neformalnim poslom se u razvijenim opštinama uopšte ne bavi 36,6% žena, a u nerazvijenim – čak 63,4% žena. Iz ovih podataka se jasno vidi veza između nerazvijenosti i neiskorišćenosti ženskih ljudskih resursa.

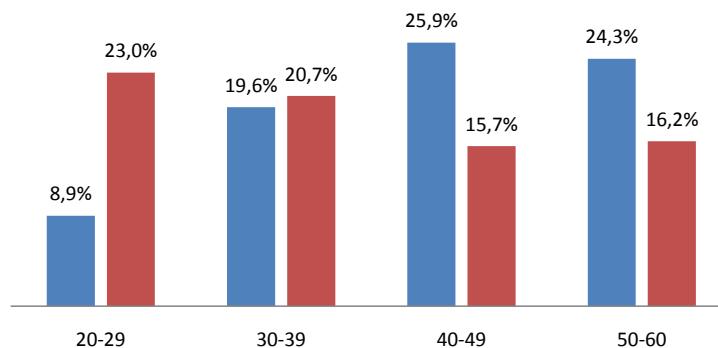
2.3.2. Nezaposlenost

Nezaposlenih žena je u uzorku bilo 39 %, od čega je oko polovina aktivna u poljoprivredi, a polovina nije. Čak 2/3 seoskih žena sa najnižim nivoom obrazovanja su nezaposlene, od čega je polovina njih aktivna u poljoprivredi, a polovina nije. Penzionere i učenice, odnosno studentkinje, imaju veoma nisku aktivnost u poljoprivredi, bez obzira na to što žive na selu. Jedna trećina nezaposlenih žena sa najnižim obrazovanjem je aktivna u poljoprivredi, za razliku od zanemarljivog broja nezaposlenih žena sa najvišim obrazovanjem. Aktivnost u poljoprivredi kod nezaposlenih raste sa starošću, izuzev u slučaju najstarije kategorije. I kod zaposlenih i kod nezaposlenih žena najaktivnije u poljoprivredi su dve srednje starosne

kategorije. Sasvim je moguće da je poljoprivredna aktivnost povezana sa velikim troškovima koje upravo ta domaćinstva imaju jer imaju decu koja su na školovanju.

Nezaposlenost i aktivnost u poljoprivredi

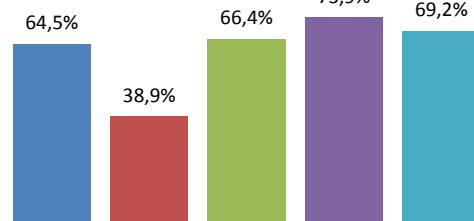
■ nezaposlena, aktivna u polj. ■ nezaposlena, neaktivna u polj.

U radnom odnosu je nekada bilo 64,5% onih koje su sada nezaposlene. Nezaposlene žene sa srednjim obrazovanjem su nekada bile zaposlene u preko 70% slučajeva, a one koje su sada nezaposlene sa visokim obrazovanjem u gotovo 60% slučajeva. Gubitak posla ili svojevoljno davanje otkaza nisu bili naročito slektivni prema obrazovanju. Međutim, kada je reč o starosti, onda su najmlađe ispitanice bile i najzaštićenije, odnosno verovatno je da veliki broj među njima po prvi put traži zaposlenje. Najčešći razlog prestanka radnog odnosa su: "porodični razlozi" (23,8%), zatim slede rad na određeno vreme (20,3%), i privatizacija (15,3%).

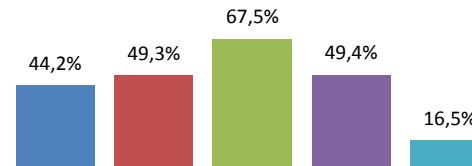
Procenat onih koje su nekad bile u radnom odnosu, prema starosti ispitanica

■ total ■ 20-29 ■ 30-39 ■ 40-49 ■ 50-60

Procenat onih koje su nezaposlene i prijavljene u službi za zapošljavanje, prema starosti ispitanica

■ total ■ 20-29 ■ 30-39 ■ 40-49 ■ 50-60

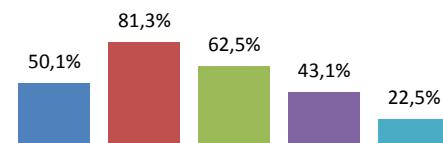
Samo 44,2% nezaposlenih su prijavljene u Službi za zapošljavanje. Nezaposlene žene starosti 30-39 godina su najčešće prijavljene. Najverovatnije se radi o grupi žena koja je završila reproduktivni ciklus i čija su deca pošla u školu, što im ostavlja mogućnosti za zapošljavanje. Od svih prijavljenih nezaposlenih žena samo 13,9% ima dobro iskustvo sa ovom institucijom, a 52,4% ima loša iskustva i smatra da nisu doobile pomoći u pronalaženju posla.

2.3.3. Veštine i obuka

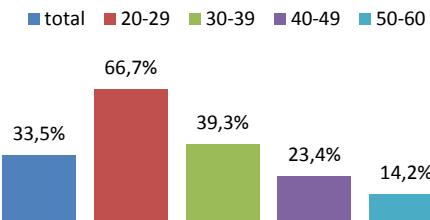
Ispitivanje znanja i veština seoskih žena pokazalo je da čak polovina zna da koristi kompjuter, i da, kako se i očekivalo, postoji u ovom pogledu velika razlika između najmlađih i najstarijih ispitanica. Čak 81% najmlađih ispitanica zna da koristi kompjuter, što znači da se stvari ubrzano menjaju u korist prihvatanja novih tehnologija i na selu. Internet koristi jedna trećina ispitanica, i čak 2/3 najmlađih ispitanica. Još jedan jezik pored maternjeg govori 52,9% ispitanica, što može biti i posledica etničke heterogenosti Vojvodine, a ne samo obrazovanja.

Procenat onih koje znaju da koriste kompjuter, prema starosti ispitanica

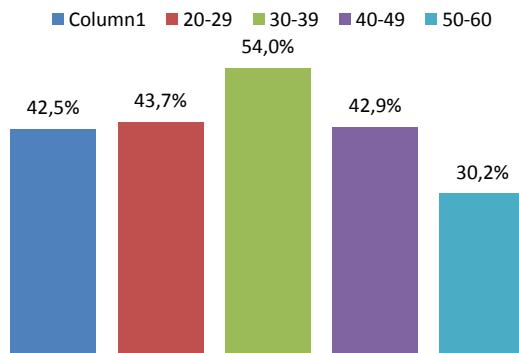
■ total ■ 20-29 ■ 30-39 ■ 40-49 ■ 50-60

Procenat onih koje znaju da koriste internet, prema starosti ispitanica

Procenat onih koje imaju vozačku dozvolu, prema starosti ispitanica

Od svih ispitanica 42,5% ima vozačku dozvolu. Sa izuzetkom najmlađih ispitanica, učešće onih koje imaju vozačku dozvolu opada sa starošću. Međutim, razlike po obrazovanju su još izraženije, pa samo 10% onih sa najnižim obrazovanjem poseduje dozvolu, naspram čak $\frac{3}{4}$ onih sa najvišim obrazovanjem.

Preko $\frac{3}{4}$ seoskih žena nije pohađalo nikakve kurseve i obuke posle završenog redovnog obrazovanja. Najobrazovanije ispitanice su u preko polovini slučajeva već imale dodatnu obuku, a najneobrazovanije u samo 7,6% slučajeva. Najneobrazovanije, međutim, najčešće izjavljuju da ih ne interesuje dodatna obuka, u skoro 60%. Više od polovine ispitanica sa srednjim obrazovanjem iako do sada nisu pohađale kurseve želelo bi to da učini u budućnosti.

Ovi podaci pokazuju da je veza između već stečenog znanja i obrazovanja i želja za dodatnim obrazovanjem veoma izražena. Veza između starosti i dodatnog obrazovanja je takođe veoma izražena. Najmlađe ispitanice su do sada najčešće imale dodatne kurseve, i ujedno su i najviše raspoložene da nastave sa dodatnim obrazovanjem čak i ako do sada nisu imale prilike (54,9%).

Donja tabela pokazuje koje kurseve bi žene želele da pohađaju (odgovor su dale samo one koje su prethodno izrazile želju da pohađaju kurseve). Kurs kompjutera bi želelelo da pohađa čak više od 1/2 ispitanica, a zatim sledi kurs engleskog jezika. Ovo ukazuje na izrazitu usmerenost ka zapošljavanju ili samozapošljavanju, a ne ka obavljanju poljoprivredne delatnosti. Niska zainteresovanost za kurseve vezane za zadrugarstvo i upravljanje farmom, ovo potvrđuje. Zanimljiva je i izrazito niska zainteresovanost za ono što se još uvek smatra "muškom" profesijom, kao što je obuka za popravku malih kućnih aparata.

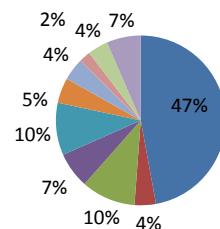
Poželjni kursevi	%
Marketing	25,6
Zadrugarstvo	9,7
Preduzetništvo	23,8
kompjuteri	54,4
Vožnja	28,9
Računovodstvo	20,4
Biznis organizacija	22,9
Eko - proizvodnja hrane	26,8
Šivenje	20,3
Popravka kućnih aparata	3,2
Frizerski	25,6
Kozmetičarski	24,4
Engleski	44,8
Gerijatrijska sestra	8,1
Upravljanje farmom	8,6

2.3.4. Poljoprivredna proizvodnja

Skoro polovina ispitanica uopšte ne troši vreme na rad u poljoprivredi (47,1%), a one koje to čine, najčešće taj rad obavljaju 2 ili 4 sata dnevno. U neražvijenim opštinama je više žena koje se ne bave poljoprivredom (54,1%), nego u razvijenim opštinama (35,5%). Žene iz razvijenih opština su u svakoj oblasti aktivnije, i u oblasti formalne i neformalne zaposlenosti i u oblasti rada u poljoprivredi. Radi se, dakle, o zatvorenom krugu, u kome niska aktivnost žena reprodukuje nerazvijenost, a nerazvijenost reprodukuje nisku aktivnost žena.

Rad u poljoprivredi - broj sati

■ 0 ■ 1 ■ 2 ■ 3 ■ 4 ■ 5 ■ 6 ■ 7 ■ 8 ■ 9 +

Poljoprivredna proizvodnja za tržište, % žena

Proizvodnja za tržište	ukupno	Razvijena opština	Nerazvijena opština
voće	12,8	6,7	18,8
proizvodi od voća	4,1	2,9	5,2
povrće	38,0	42,2	34,7
proizvodi od povrća	2,3	1,9	2,6
mleko	36,2	35,2	38,3
mlečni proizvodi	22,5	28,6	17,9
meso	42,2	37,4	46,7
povrće u staklenicima	5,6	8,6	2,6
cveće	3,7	3,8	3,5

Posmatrano po vrsti poljoprivrednih proizvoda, žene se najčešće bave proizvodnjom mesa za tržište, a zatim mleka. Prerada poljoprivrednih proizvoda je manje zastupljena od njihove proizvodnje za tržište i očigledno ostavlja puno prostora za razvoj agrobiznisa.

Različita vrsta poljoprivredne proizvodnje je zastupljena u različitoj meri kod žena različite starosti i obrazovanja. Tako se proizvodnjom povrća za tržište ukupno bavi 38 % ispitanica, starije žene češće nego mlađe, i gotovo polovina žena sa najnižim obrazovanjem. Proizvodnjom voća za tržište se najviše bave najstarije žene, ali, zanimljivo je, i žene sa najvišim obrazovanjem. Ovo ukazuje na očiglednu razliku u vrsti proizvodnje i u obimu proizvodnje. Proizvodnja povrća je veoma radno intenzivan process i verovatno nosi nisku zaradu uz velike rizike.

Prerada voća i povrća je nažalost još uvek jako malo zastupljena u celini. Samo 2,3% ispitanica se bavi preradom povrća (zimnica) za tržište. Međutim, zanimljivo je da u ovoj oblasti mlađe ispitanice vide šansu, pa one to rade skoro pet puta češće od najstarijih ispitanica. Ovde razlike prema obrazovanju ispitanica nisu izražene, osim što je zanimljivo da se žene sa najvišim obrazovanjem uopšte ne bave ovom aktivnošću. Prerada voća je češća od prerade povrća, ali još uvek veoma niska na nivou uzorka (4,1%). Najstarije ispitanice se najčešće bave preradom voća, kao i one sa najvišim obrazovanjem (8,3%). Ovo je najverovatnije povezano i sa najvećom zastupljenosću proizvodnje voća kod najobrazovаниjih ispitanica.

Na nivou ukupnog uzorka, 36,2% žena se bavi proizvodnjom mleka, što znači da je to jedna od najzastupljenijih poljoprivrednih aktivnosti na selu, odmah iza proizvodnje mesa i povrća. Zanimljivo je da se proizvodnjom mleka najčešće bave žene 30-39 godina starosti, koje se najmanje u uzorku bave proizvodnjom povrća i voća. Proizvodnjom cveća se bavi 3,2% žena iz uzorka. Proizvodnjom mleka za tržište se bavi 44,2% žena sa najnižim obrazovanjem, i 30,8% žena sa najvišim obrazovanjem.

Proizvodnja cveća je relativno malo zastupljena, samo 3,7% seoskih žena se bavi ovom aktivnošću. Zanimljivo je, međutim, da se češće najmlađe žene bave cvećarstvom, što pokazuje da je ovo relativno nova oblast u koju ulaze nove žene koje tek započinju poljoprivrednu proizvodnju. To je ujedno i oblast kojom se češće bave niže obrazovane žene.

Podaci o tome koliko se žena ne bavi različitim poljoprivrednim aktivnostima su indikativni po sebi. Čak 36 % seoskih žena nikad ne radi u bašti, i to utoliko ređe ukoliko su više obrazovane, pa skoro polovina najviše obrazovanih žena se ne bavi radom u bašti. Među najmlađim ženama, čak 60% se nikada ne bavi radom u bašti, za razliku od 20% među najstarijim. Ovo ukazuje na ubrzan proces napuštanja tradicionalnih ženskih aktivnosti od strane seoskih žena. Još je više žena izjavilo da nikada ne obavlja poslove oko stoke, čak 61,5%, i skoro isto toliko njih da nikada ne obavljaju poslove na njivi (60,7%). Čak 84,3% najmlađih ispitanica nikad ne obavlja poslove oko stoke. To znači da se iz generacije u generaciju veoma smanjuje procenat žena na selu koje se bave poljoprivrednim aktivnostima.

Ovi podaci su na neki način komplementarni sa podacima o vlastitom i muževljevom doprinosu kada je reč o poljoprivrednoj aktivnosti. Tako 3/5 ispitanica smatra da njihov muž radi više u poljoprivredi od njih samih, a 1/5 da rade podjednako. Samo 4% žena smatra da radi više od supruga. Razlike po starosti i obrazovanju nisu u ovom pogledu značajne.

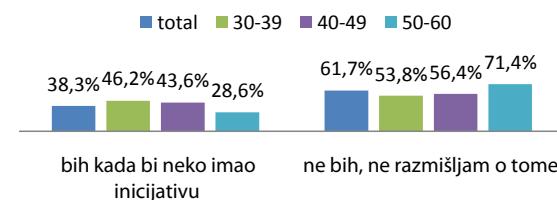
2.3.5. Preduzetništvo

Ispitanice su iskazale relativno visoku preduzetničku sklonost. Tako, skoro polovina (48,6%) je izjavila da bi otvorile privatnu firmu kada bi za to imale uslove, a svaka dvadeseta ispitanica već ima privatnu firmu (svoju i/ili porodičnu). Sa starošću opada sklonost ka preduzetništvu, prvo postepeno, a onda naglo u najstarijoj kategoriji. Najmlađe ispitanice su u čak 62,2% slučajeva zainteresovane za otpočinjanje vlastitog biznisa. Posmatrano po obrazovanju, najviše sklonosti ka preduzetništvu imaju žene sa srednjim obrazovanjem, a ne najobrazovanije.

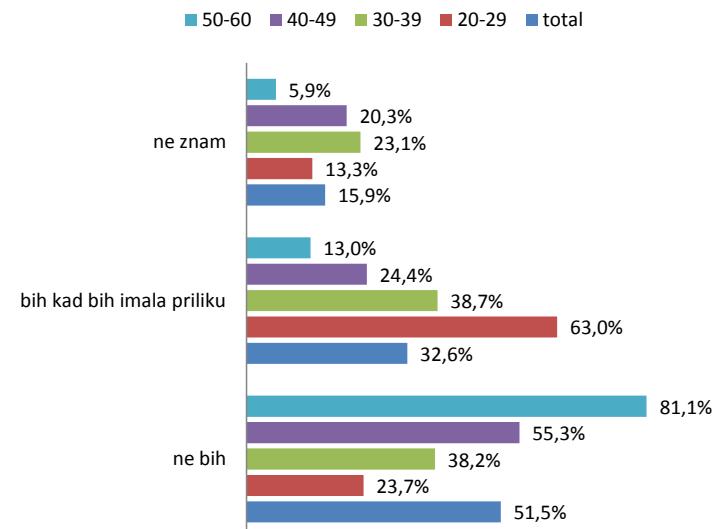
Veliki broj ispitanica bi bile spremne da se udruže sa drugim ženama u pravcu stvaranja zadruge, i to utoliko češće ukoliko su mlađe. Međutim, ovde je pre reč o prihvatanju nečije inicijative, nego o sopstvenoj inicijativi. Žene sa srednjim obrazovanjem su i u ovom slučaju najpreduzimljivije.

Samo oko polovine žena se ne bi iselilo iz Srbije, kada bi za to imale priliku, a oko jedne tećine bi se iselilo. Sa starošću izrazito raste sklonost ka iseljavanju, pa tako čak 63,0% najmlađih žena želi da ode iz Srbije. Najobrazovanije žene iz uzorka pokazuju i najveću sklonost ka iseljavanju, čak 44,1% njih bi se iselilo iz zemlje, za razliku od 15,8% najneobrazovanijih.

Procenat onih koje bi se organizovale sa drugim ženama u pravcu stvaranja zadruge, prema starosti ispitanica

Stav prema odlasku u inostranstvo, prema starosti ispitanica

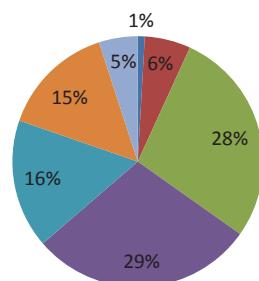

2.3.6. Neplaćeni rad u domaćinstvu i budžet vremena

Ispitanice najčešće izjavljuju da u kućnim poslovima provode 2 i 3 sata dnevno. Ako se posmatra učestalost obavljanja konkretnih aktivnosti u domaćinstvu, onda se može videti da su: spremanje hrane, održavanje stana/kuće, kao i pranje i peglanje još uvek dominantno ženske aktivnosti. S druge strane, organizovanje i usklađivanje članova porodice i briga o bolesnima i starima su nešto ravnopravnije raspoređeni.

Kućni poslovi - broj sati

■ 0 ■ 1 ■ 2 ■ 3 ■ 4 ■ 5 ■ 6 +

Obavljanje aktivnosti u domaćinstvu, po učestalosti (%)

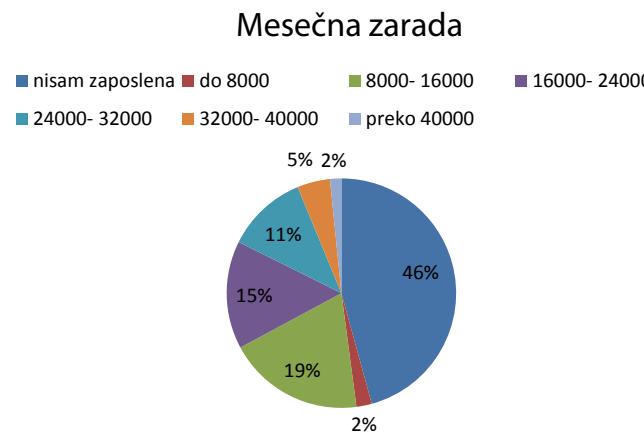
aktivnosti	Nikad	retko	n retko ni često	često	uvek
Spremanje hrane	0,9	5,3	9,6	24,8	59,3
Nabavka za domać.	1,4	6,6	20,1	35,1	36,8
Održavanje stana/kuće	0,4	1,5	13,1	33,2	51,8
Pranje i peglanje	1,1	3,0	13,9	28,8	53,2
Organizovanje i usklađivanje članova por.	10,4	6,8	29,0	23,9	29,8
Staranje o starima i bolesnima	42,2	11,5	15,1	10,2	21,0

Međutim, ako se uporede podaci o broju sati, kao i konkretne aktivnosti i njihova učestalost, može se zaključiti da žene najverovatnije potcenjuju svoj utrošak vremena na domaće poslove. To može biti posledica kako nerazvijene precepce o domaćem radu, jer se on "podrazumeva", ali i posledica same prirode domaćeg rada koji je najčešće iseckan na manje vremenske segmente, često se obavlja paralelno sa drugim aktivnostima (npr. poljoprivrednim aktivnostima), ili se nalazi na granici rada, brinjenja i razonode (npr. hranjenje dece i igra sa decom).

Upitane o tome u kojoj meri su zadovoljne učešćem muža u obavljanju poslova koji nisu vezani za poljoprivrednu proizvodnju ispitanice su u većini slučajeva izjavile da su zadovoljne (45,1%). To pokazuje da se u ruralnim područjima zadržava tradicionalna podela rada u domaćinstvu, ali da nju ispitanice ne percipiraju kao nužno negativnu. Ovo može biti posledica ne samo niske senzibilisanosti ispitanica za problem rodne ravnopravnosti u privatnoj sferi, već i rezultat prihvatanja realnih ograničenja koja dolaze "od spolja". Naime, podaci pokazuju i da su muževi češće zaposleni, da više doprinose porodičnom budžetu, ali i da su više angažovani u poljoprivrednoj proizvodnji. Samo 20,8% ispitanica je izjavilo da su nezadovoljne. Iako razlike po starosti u ovom pogledu nisu naročito izražene, razlike po obrazovanju su veoma jasne: čak 61,6% žena sa najvišim obrazovanjem je zadovoljno učešćem muža, naspram samo 33,9% žena sa najnižim obrazovanjem.

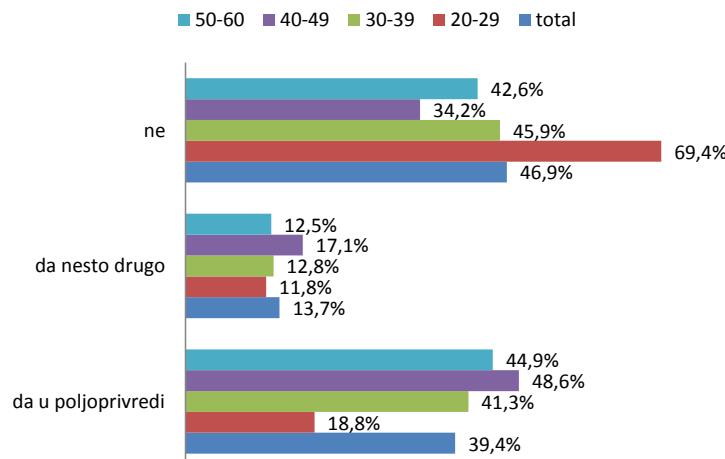
2.4. Prihodi i vlasništvo

Više od polovine ispitanica zarađuje novac putem zaposlenja (54,3%). Njihova najčešća mesečna zarada se kreće od 8.000 do 16.000 dinara. Prihodi su jasno povezani sa obrazovanjem, pa najobrazovane žene najčešće zarađuju 24-32.000 dinara mesečno, a niže obrazovane 8-16.000 mesečno. Jedan mali broj žena ostvaruje mesečnu zaradu i preko 40.000 dinara. Radi se o ženama sa visokim obrazovanjem i srednje starosti.

Nezaposlene seoske žene takođe obezbeđuju prihode. Međutim, 46,9% nezaposlenih žena nema nikakve prihode. Od onih koje prihodju, najčešće je to iz poljoprivrede (39,4%). Najstarije žene više od dva puta češće prihodju od poljoprivrednih aktivnosti od najmlađih žena. Najviše obrazovane žene kada su nezaposlene dva puta češće ne prihodju u odnosu na najniže obrazovane. Iz ovoga se može zaključiti, posredno, i da se obrazovanje žene nalaze u finansijskoj situaciji koja na njih ne vrši toliki pritisak, kao što je to slučaj sa neobrazovanim ženama.

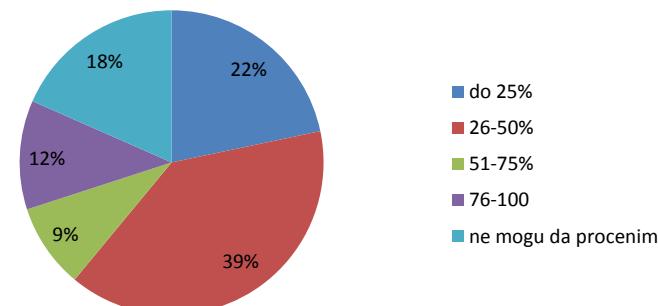
Ukoliko su nezaposlene da li obavljaju posao koji donosi prihode, prema starosti ispitanica

S obzirom na to da više od polovine nezaposlenih žena ipak obezbeđuje prihode, i pored opšte visoke nezaposlenosti seoskih žena, u 2/3 domaćinstava prihode obezbeđuju oba partnera zajedno. Samo u 6,9% slučajeva je ispitanica ta koja obezbeđuje prihode sama, dok u 23,7% slučajeva prihode obezbeđuje isključivo muškarac. Obrazovanje i u ovom pogledu predstavlja veoma značajan osu diferencijacije: najobrazovanije žene najčešće žive u domaćinstvima u kojima oba partnera zajedno obezbeđuju prihode (4/5 slučajeva). Najneobrazovanije su, s druge strane, čak u 2/5 slučajeva koje žive u domaćinstvima u kojima prihode obezbeđuje sam muškarac. Starost ispitanica je mnogo manje povezana sa tim ko prihoduje u domaćinstvu.

Seoske žene u 60% slučajeva ostvaruju manje od 50% prihoda domaćinstava. Međutim, iako jedan veliki procenat izjavljuje da ne može da proceni, činjenica je da veliki broj žena doprinosi porodičnom budžetu kroz monetarni doprinos koji je u bar 20% slučajeva veći od onog koji imaju muškarci. Ovaj procenat u slučaju žena sa najvišim obrazovanjem iznosi 30%. Ti podaci ukazuju na duboku ekonomsku transformaciju seoskog domaćinstva.

Doprinos ispitanica kućnom budžetu

Vlasništvo nad nepokretnom i pokretnom imovinom, međutim, može biti čak značajniji indikator položaja žena u domaćinstvu od prihoda koje ona ostvaruje. Najznačajnije vlasništvo na selu je vlasništvo nad kućom ili imanjem. Seoske žene ne poseduju vlasništvo niti suvlasništvo nad kućom u 61 % slučajeva. Vlasništvo i suvlasništvo rastu sa starošću, što je verovatno posledica i činjenica da je vlasništvo veoma često u rukama starijih generacija, kao i da zbog razlike u mortalitetu muškaraca i žena, vremenom dolazi do "prirodnog" izjednačavanja putem nasleđivanja od strane supruga. Kada je reč o obrazovanju i vlasništvu, razlike su manje izražene.

Čak 4/5 ispitanica ne poseduje vlasništvo nad imanjem. Kao i kada je reč o vlasništvu nad kućom i u slučaju vlasništva nad imanjem, postoje veoma izražene razlike po starosti. Čak 94,6% ispitanica najmlađe kategorije ne poseduje vlasništvo u poređenju sa 66,3% ispitanica najstarije kategorije. Obrazovanje je daleko manje povezano sa vlasništvom nad imanjem.

I kada je reč o automobilu, seoske žene su u sličnoj situaciji. Čak 78,5% žena ne poseduje automobil, 10,9% su suvlasnice i 10,6% su vlasnice automobila. Žene sa visokim obrazovanjem češće poseduju automobil od onih sa nižim obrazovanjem.

Vlasništvo nad nekretninama i automobilom (%)

	Vlasnica	suvlasnica	ne poseduje
Kuća	14,4	24,6	61,0
Imanje	8,2	12,3	79,5
Automobil	10,6	10,9	78,5

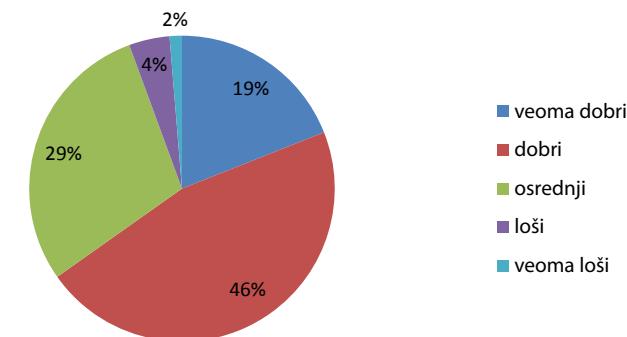
Ispitanice imaju ušteđevinu u 11,7% slučajeva, a žene starosti 30-39 godina imaju ušteđevinu u 16,9%, što je više u odnosu na druge starosne grupe. Najobrazovanije ispitanice najčešće imaju sopstvenu ušteđevinu (16,7%), a najniže obrazovane - najređe (6,4%). Kredit ima 15,8% žena. Svaku četvrta obrazovana žena ima kredit na svoje ime, za razliku od svake 15 neobrazovane žene. Svoj "crni fond" ima 29,1% žena. Razlike po starosti su u ovom pogledu zanemarljive, ali po obrazovanju značajne. "Crni fond" ima 33 % žena najvišeg obrazovanja, i 21,3% žena najnižeg obrazovanja.

2.5. Partnerski odnosi

Pošto u velikom broju domaćinstava žive proširene porodice, partnerski odnosi su "smešteni" u višegeneracijsko okruženje i u izvesnoj meri uslovljeni odnosima sa roditeljima muža (najčešće). Podaci pokazuju da velika većina ispitanica, gotovo 2/3, odnose u proširenoj porodici smatra dobrom ili veoma dobrom. To je još jedna potvrda da stari patrijarhalni model izrazite hijerarhije i podređenosti po liniji starosti i roda, postepeno

bledi i gubi osnovu u realnosti seoskih domaćinstava. Ovome svakako pogoduje i činjenica da je dugotrajna migracija žena i devojaka sa sela sigurno uticala povoljno na status onih žena koje su ostale na selu.

Kvalitet odnosa u proširenoj porodici

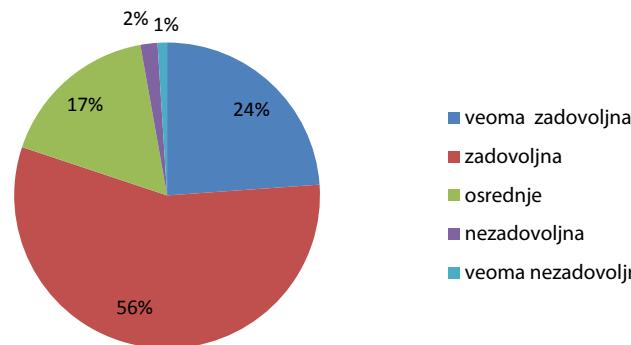
Ispitivanje procesa odlučivanja kao ključne determinante jednakosti pokazalo je da se najbitnije odluke najčešće donose zajedno. Ali, ako se ne donose zajedno, onda je uticaj muža daleko veći od uticaja žene. Izuzetak predstavlja odlučivanje o svakodnevnom trošenju, u kome dominiraju žene, ali one najverovatnije donose odluke unutar striktno utvrđenog polja mogućnosti, što u suštini pojačava njihovu odgovornost, a ne nužno i njihova prava. Odlučivanje o svakodnevnom trošenju u "ekonomiji preživljavanja" je tako pre opterećenje, nego osvojena sloboda. Starost ispitanica ne utiče bitno na njihovo odlučivanje u porodici, ali obrazovanje utiče. Tako najvažnije odluke u domaćinstvu najneobrazovanijih žena donosi muž u 43,2% slučajeva, a u domaćinstvima najobrazovanijih – u 21,8% slučajeva.

Odlučivanje u porodici (potvrđni odgovori u %)

Odlučivanje	Zajedno	Žena/majka	Muž/otac
Najvažnije odluke	52,6	13,4	31,5
Svakodnevno trošenje	44,1	49,5	5,3
Veća ulaganja	63,1	8,8	26,2

Slika o odlučivanju se može dopuniti i podacima o tome ko "ima glavnu reč u porodici". Za razliku od prethodnih podataka koji pokazuju da se bitne odluke uglavnom donose zajedno, odgovori na ovo pitanje su otkrili da u čak 61,4% slučajeva "glavnu reč" ima muž, a žena u 23 %. Svekar i svekra imaju gotovo zanemarljiv uticaj (po 3,1%). Objasnjenje za ove razlike u odgovorima na naizgled slična pitanja najverovatnije se može naći u razlikama koje postoje na realnom i na normativnom, patrijarhalno ideološkom nivou. Žene reprodukuju patrijarhalnu ideologiju potvrđujući da muževi imaju "glavnu reč", ali u realnosti se radi o daleko povoljnijoj distribuciji moći između partnera.

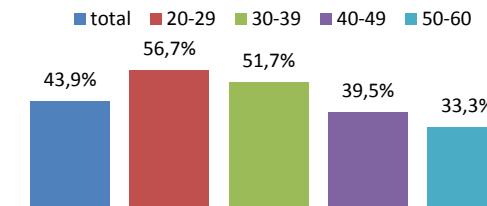
Zadovoljstvo partnerskim odnosom

Ispitanice su u najvećoj meri zadovoljne partnerskim odnosom. Nezadovoljno je samo 3% ispitanica od onih koje su braku. Ovako prikazano stanje možda je u izvesnoj meri rezultat sklonosti da se kod intervjueru stvori dobra slika, ili samih uslova intervjuisanja. S druge strane, zadovoljstvo se mora sagledati u odnosu na očekivanja. Ukoliko se oske žene imaju u celini uzev niža očekivanja od partnerskih odnosa, onda će i njihovo zadovoljstvo biti veće. Takođe, ako se pretpostavi da je vremenom došlo do poboljšanja partnerskih odnosa na selu, usled slabljenja tvrdih patrijarhalnih obrazaca, onda postoji mogućnost da su izrazito povoljni odgovori rezultat uvida da stvari menjaju na bolje (u odnosu na generaciju majki). Da je ovo zadovoljstvo ipak u velikoj meri realno pokazuju podaci koji se odnose na kvalitet komunikacije među supružnicima. Na pitanje da li mogu da računaju na podršku svog supruga

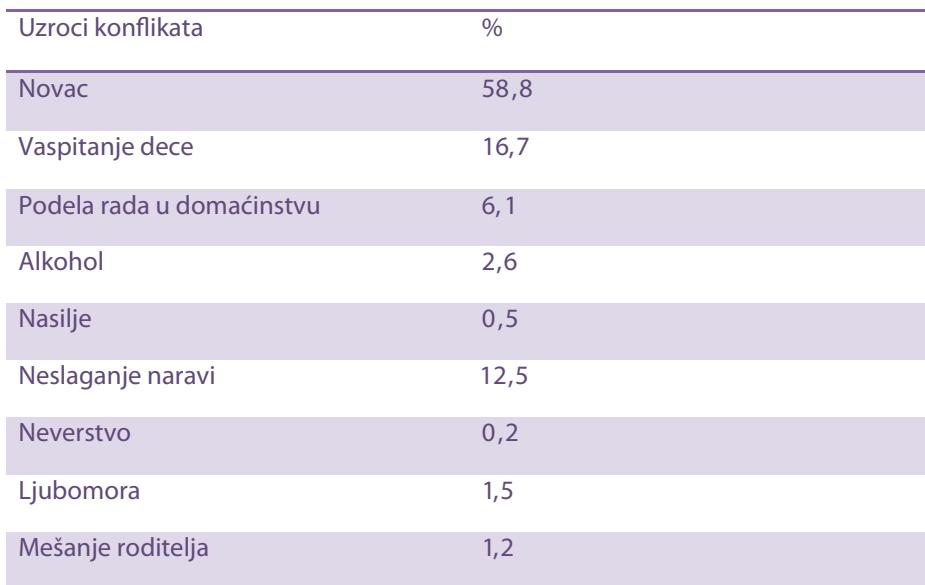
kada su tužne i neraspoložene, čak ¾ žena odgovara pozitivno. Takođe, čak 4/5 ispitanica koje su u braku izjavljuje da mogu slobodno da iznose svoje mišljenje i razgovaraju o svojim problemima sa svojim suprugom. U ovom pogledu veoma je izražena razlika između najmlađih i najstarijih ispitanica: 56,7% najmlađih ispitanica je dalo pozitivan odgovor, naspram 33,3% najstarijih ispitanica. Obrazovanje ispitanice imaju bolju i otvorenju komunikaciju sa suprugom od onih manje obrazovanih.

Procenat onih koje sa mužem razgovaraju o svojim problemima i slobodno iznose svoje mišljenje, prema starosti ispitanica

Najčešći uzroci svađa u porodici su vezani za novac (3/5). Drugi uzrok po učestalosti je vaspitanje dece, što se može objasniti ubrzanim menjanjem okruženja i vrednosti, velikim međugeneracijskim razlikama, kao i urušavanjem roditeljskog autoriteta. Visoka učestalost "neslaganja naravi", kao trećeg uzroka svađa u porodici ukazuje takođe na jačanje procesa individualizacije i očekivanja od partnera. Podela rada u domaćinstvu uglavnom ne predstavlja razlog za konflikt, što je u skladu sa prethodno iznetim činjenicama o relativno visokom zadovoljstvu supruga učešćem muževa u podeli poslova u domaćinstvu. Ostali, "klasični" uzroci konflikata su gotovo zanemarljivi po značaju. Ovi odgovori pokazuju da u suštini oni činioci iz okruženja koji su povezani sa tranzicijom kao i menjanjem uloga i odnosa u porodici usled modernizacije, unose tenzije među partnere, koje se ispoljavaju kroz otvorene konflikte.

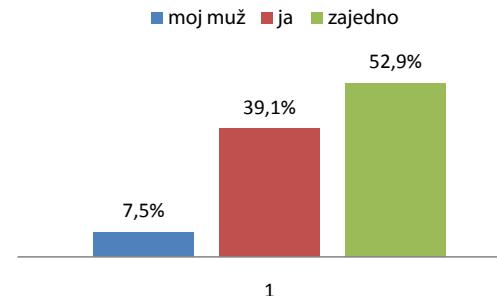
Najčešći uzroci konflikata u porodici

Na pitanje ko preduzima inicijativu za pomirenje nakon svađe najčešći odgovor je da to čine žene (42,4%), a onda "zajedno" (39,0%). Muškarci preduzimaju korake ka pomirenju u samo 1/10 slučajeva. Ovi podaci su jako indikativni za odnose moći, jer se može pretpostaviti da će upravo ona strana koja se oseća zavisnjom i vulnerabilnjom biti više sklona pomirenju. S druge strane, ta vrsta angažmana je i sadržana u tradicionalnoj socijalizaciji žena, od kojih se очekuje da budu pomiriteljke. Ipak, i ovde visoka učestalost odgovora "zajedno" ukazuje na bitnu promenu patrijarhalnih odnosa u seoskim porodicama u Vojvodini.

Odlučivanje o kontracepciji je takođe nešto što se obavlja prema zajedničkom dogovoru, u preko polovine slučajeva. Ipak, u 7,5% ispitanice izjavljuju da o kontracepciji odlučuje njihov muž. Razlike po obrazovanju su izražene. Što je ispitanica obrazovanija to se češće odlučuje "zajedno".

Ko odlučuje o kontracepciji?

2.6. Roditeljstvo

U brzo menjajućem okruženju roditeljstvo postavlja značajne izazove, što se moglo videti i iz činjenice da su konflikti oko vaspitanja dece veoma česti. Ipak, upitane o tome kako procenjuju svoj uticaj na dete, preko 60% ispitanica je odgovorilo da ima značajan uticaj. Slab ili nikakav uticaj na dete, međutim, ima čak 14% ispitanica. Ni starost, ni obrazovanje ispitanica u ovom pogledu ne igraju bitnu ulogu.

Upitane o tome da li u vaspitanju muške i ženske dece prave razlike, ispitanice su najčešće izjavljivale da ženska i muška deca treba da imaju iste obaveze i da one ne prave nikakvu razliku (44,1%). Ipak, oko 1/5 ispitanica izjavljuje da mušku i žensku decu treba različito vaspitavati. Podaci ukazuju na to da se u vaspitanju mlade generacije i na selu uveliko prevazilaze rodni stereotipi. Što su ispitanice starije, to su više sklone tradicionalnoj socijalizaciji, što se i moglo očekivati. Najmlađe ispitanice u uzorku u preko 70% slučajeva izjavljuju da ne treba praviti razliku u vaspitanju muške i ženske dece.

Preko 4/5 ispitanica smatraju da roditelji treba da čine sve za svoju decu, bez obzira na vlastite interese. Ipak, među najobrazovanimjim ispitanicama ovaj udeo je znatno manji – 63,6%. Proces individualizacije i sagledavanja različitih interesa roditelja i dece je, očigledno, započeo, ali nije dovoljno izražen. Seoska porodica je još uvek najvećim delom centrirana na svoju biološku funkciju reprodukcije i na decu, a ne na zadovoljenje potreba odraslih članova.

Fizičko kažnjavanje dece je, nažalost, još uvek veoma rašireno i predstavlja jednu vrstu anahronizma u savremenoj porodici u Srbiji. Čak 45% ispitanica je primenjivalo ili primenjuje fizičko kažnjavanje dece. Sa izuzetkom najmlađih ispitanica, fizičko kažnjavanje raste sa starošću. najstarije ispitanice su u 52,8% primenjivale fizičko nasilje nad decom.

Vojvodina je dugotrajno nisko natalitetno područje, pa je stav o željenom broju dece izuzetno bitan za razumevanje sklonosti ka rađanju i eventualno podsticanje rađanja od strane države. Ispitanice su u 3/5 slučajeva izjavile da su zadovoljne brojem dece koji imaju. Ipak, 31,4% bi želeslo, ili je u prošlosti želeslo, da ima još jedno, a 7,7% još dvoje dece. Ove činjenice opravdavaju mere populacione politike usmerene ka tome da "željena" deca budu i "realizovana" deca.

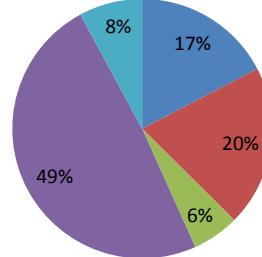
Ispitanice imaju prema roditeljstvu pozitivan, ali i realističan stav. Tako 56 % ispitanica izjavljuje da roditeljstvo olakšava život, samo 1,1 % da otežava, a 42,9% da i otežava i olakšava život. Ni obrazovanje, ni starost nemaju bitnijeg uticaja na ove stavove.

2.7. Nasilje na selu i u porodičnim odnosima

Upitane o tome koliko imaju nasilja u selu, 54,9% žena je odgovorilo da ga imaju malo, 37,6% da ga imaju osrednje, i 7,5% da ga imaju mnogo. U proceni rasprostranjenosti nasilja u selu nema bitnijih razlika ni po starosti ni po obrazovanju ispitanica. Na pitanje da li žene pomažu jedna drugoj kada imaju nasilja u proodici, oko ¼ je odgovorilo da žene kriju nasilje, a 1/3 da se žene međusobno savetuju. Najkonkretniju pomoć žena koja je ugrožena dobija od svog neposrednog okruženja, od porodice, komšija i prijatelja, u ½ slučajeva. Institucije pomažu u samo 8% slučajeva.

Ko pomaže ženi koja je ugrožena, prema starosti ispitanica

■ ne znam ■ niko ■ sama sebi ■ porodica, prijatelji, komšije ■ nadležne institucije

Otvoreni odgovori pokazuju sličnu sliku, sa nešto više detalja. Nasilje je prisutno, ali se o njemu ne govori preterano i ne javno, pa je otuda veoma teško imati uvid o njegovoj rasprostranjenosti. Institucije se veoma retko

angažuju, rešavanje problema ostaje u krugu najbližih. Ženama nedostaju znanje i informacije. Preovlađuje "logika nemešanja", jer se radi o "porodičnim stvarima", a i da ne bi došlo do zameranja, naročito među komšijama. Kao uzroke žene navode najčešće novac, alkohol i ljubomoru, čime se istovremeno nasilje na izvestan način racionalizuje i amnestira.

Da li u selu ima nasilja nad ženama?

- Ima, čula sam o tome, znam da se to dešava u veoma mnogo porodica.
- Čujem ponekad od komšija, ali ne znam da li je to istina. Uglavnom su to svađe zbog novca ili ljubomora.
- Ima ih. Svađa i ponekad šamari.
- Ponekad. Na kaficama se ponekad spomene.
- Ima sigurno. Što je selo siromašnije to se sve više i više povećava nasilje.
- Ima ponešto, čujem nekad da je bilo žešćih svađa gde je žena izvukla deblji kraj.
- Ima ga sigurno. To se vidi u nekim porodicama, vidi se po deci iz tih porodica.
- Ima, ali uglavnom se žena pokupi i ode kod roditelja.
- Da, većinom žena trpi ljubomorno ponašanje i maltretiranje supruga (fizičko i psihičko).
- Ima, priča se ali se retko prijavljuje.
- Ponekad čujemo da je bilo svađe, razbijanja pa i po koja čuška. Uglavnom jer se muž napije. Sutradan se zaboravi.

Otvoreni odgovori o tome da li žene pomažu jedna drugoj kada imaju nasilja porodici pokazuju da su žene i same zbunjene i ne znaju kako da pomognu. Činjenica da se nasilje tretira kao tajna i "privatna" stvar ne dopri-

nosi uspostavljanju ženske solidarnosti u ovoj oblasti. Pri tom se pomoć vidi najčešće kao neko privremeno, a ne trajno rešenje, a od institucija se očekuje "stručna pomoć". Postoji i potreba za prisustvom NVO ili okupljanjem putem NVO, kako bi se nešto učinilo u vezi sa problemom.

Da li žene pomažu jedna drugoj kada ima nasilja u porodici? Da li pričaju o tome?

- Slabo, svi se boje da ne zadiru u tuđu kuću. Najbolje je o tome ne komentarisati.
- Ne, ne žele svađu u svojoj kući. Pričaju ali tajno.
- Pomažu, ali o tome ne pričaju zbog straha.
- Pričaju, ali mislim da se ne rešava problem, možda se za trenutak umiri, ali onda ga opet ima.
- Ne pričaju dovoljno, boje se da će ih muž isterati iz kuće ako saznaju da je pričala.
- Mislim da te žene nisu svesne da imaju problem, već misle da tako treba. Zato i ne prijavljuju nasilje.
- Ne mogu pomoći, to treba da se umeša u porodicu gde ima nasilja neko ko je stručan.
- Da, pomažu, ne pričaju svi, to je uglavnom tajna.
- Da, ali uglavom to kriju i ako pričaju to je u poverenju.
- Pričaju ali ne pomažu, nedostaju ženska udruženja gde bi se moglo o tome razgovarati.

Otvoreni odgovori na pitanje ko pomaže ženi kada je ugrožena pokažuju da u selu preovlađuje neformalna mreža podrške, ali da postoji potreba za institucionalnom podrškom, pa i za savetovalištima.

Ko pomaže ženi koja je je ugrožena?

- Najčešće komšije zovu miliciju.
- Sama sebi ili njena porodica.
- Porodica, država, nevladine organizacije.
- Mojoj komšinici niko, jer ima pritisak i od roditelja muževljevih i od muža.
- Najprirodnije je da pomaže najuža porodica, roditelji.
- Bojim se niko, prepuštena je sama sebi.
- Komšije, kad dođe do fizičkog sukoba.
- U selu nema ko da pomogne, nema takvih službi.
- Niko ne sme da se meša u odnose između muža i žene.
- Ako ima neko iz porodice, ako ne, onda drugarice, komšinice.
- Služba za to (milicija).
- Pomažu prijatelji, komšije, ali od nekih savetovališta to nema kod nas.

Na pitanje da li je u njihovoj roditeljskoj porodici bilo nasilja, 13.7% žena odgovara da jeste. Zanimljivo je da u pogledu rasprostranjenosti nasilja u roditeljskoj porodici postoji izrazita razlika s obzirom na nivo obrazovanja ispitanice. Dok je kod žena sa najnižim obrazovanjem svaka peta imala nasilje u roditeljskoj porodici, to je slučaj tek sa svakom desetom ženom sa najvišim obrazovanjem. Ova veza svakako nije slučajna. Najverovatnije je da je rani prekid školovanja ženske dece direktno povezan sa nasiljem u roditeljskoj porodici.

Da li je u porodici u kojoj ste odrasli bilo nasilja?

- Otac mi je bio alkoholičar, nije dolazio kući više dana, majka je plakala.
- Otac je bio alkoholičar, ali nije tukao.
- Otac i stric su pili i maltretirali nas u zajedničkom domaćinstvu gde sam živila.

Na pitanje da li u njihovoj sadašnjoj porodici ima nasilja, žene su bile prilično nespremne da daju iskrene odgovore. Tako 90% žena izjavljuje da nema, što je sudeći po otvorenim odgovorima, kao i na osnovu nekih drugih anketa o nasilju, veoma mali broj. I u ovom slučaju postoje izrazite razlike između žena sa najvišim i najnižim obrazovanjem. Žene sa najnižim obrazovanjem u 81 % slučajeva izjavljuju da u njihovoj porodici nema nasilja nasuprot 97,2% žena sa najvišim obrazovanjem. (Pitanje je uključilo sve oblike nasilja – fizičko, psihičko i ekonomsko.) One koje su dale otvorene odgovore uglavnom se žale na ekonomsko nasilje.

U otvorenim pitanjima koja su se ticala nasilja u njihovoj sadašnjoj porodici, žene uglavnom ukazuju na kontrolu kretanja i kontrolu novca od strane njihovih muževa. Pitanje slobode kretanja na selu može biti veoma raširena pojava, bilo kroz neku vrstu "meke" kontrole (npr. ucene ili manipulacije) ili konkretne zabrane.

Da li u Vašoj sadašnjoj porodici ima nasilja?

- Za sve moram da pitam muža.
- Svađamo se oko para ili vaspitanja dece, onda padaju teške reči.
- Kad negde idem moram polagati račune zašto, koliko će ostati, kad se vratiti. Onda krenu pregovaranja.
- Kad muž popije ili kad nemamo novca onda izbjie svađa. Ne dozvoljavam mužu da bilo šta loše govori ili čini (do sad sam uspevala).
- Uglavnom nemam slobodu trošenja novca, ni onog novca što sam sama zaradila.

- Neću da dozvolim da prođem kao moja mama, ne trpim bilo kakvo nasilje.

Na pitanje šta bi moglo da se uradi, žene se uglavnom opredeljuju za jačanje ekonomске moći žena, koja, konsekventno, olakšava i razlaz. Takođe, "glasnost", odnosno javno iznošenje problema, pa i "obeležavanje" nasilnika, može imati pozitivne efekte. I ovde se ističe potreba za informacijama, obukom i stručnom pomoći.

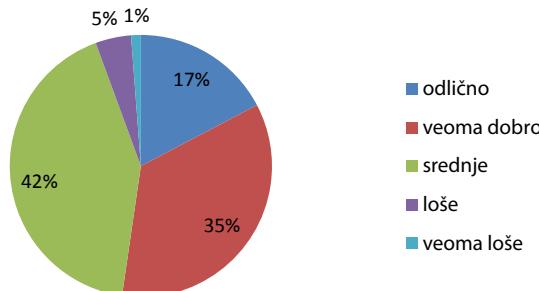
Šta bi po Vašem mišljenju moglo da se uradi da se nasilje nad ženama u Vašem selu smanji i da se ženama pomogne?

- Sve potiče od novca pa tako i ovaj problem se može rešiti samo ako se ženama ekonomski pomogne.
- Razići se ne trpeti tbog dece nasilje.
- Da se više poštuje ženski rad.
- Žene moraju da se informišu o svojim pravima i moraju biti ekonomski nezavisne.
- Ako ga imaju u porodici, da pričaju o tome a ne da čute i trpe.
- Žena sama sebi može da pomogne tako što neće trpeti niti dozvoliti.
- Pomogli bi možda sastanci sa psiholozima gde bi žene otvoreno pričale o nasilju i problemima.
- Da se više informišu o svojim pravima. Da imamo neke obuke sa primerima.
- Da se strožije kažnjava takvo nasilje.
- Da žene imaju više hrabrosti, samopouzdanja da prijave nasilje.
- Da može slobodno da se priča pa da nasilnici budu "obeleženi".

2.8. Zdravlje

Zdravlje je najbitnija determinanta kvaliteta života. Ocena o vlastitom zdravlju, pokazala je da više od polovine žena svoje zdravlje ocenjuje kao odlično ili veoma dobro. Samo 6% žena se nalazi na suprotnoj strani.

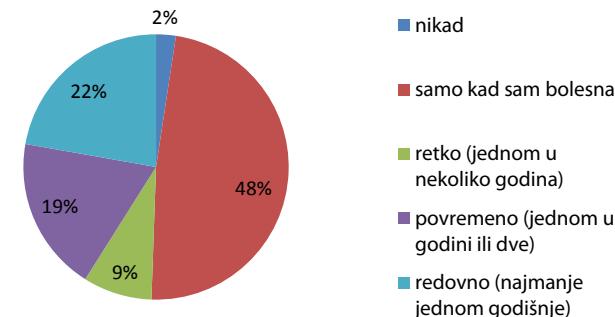
Ocena sopstvenog zdravstvenog stanja

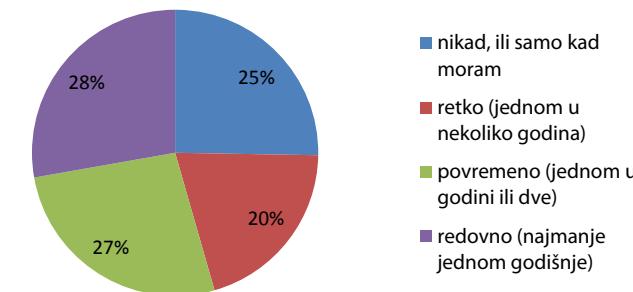
Međutim, kao što se može očekivati, zdravlje je izrazito povezano sa starošću. Najstarije ispitanice su i najčešće izjavljivale da im je zdravstveno stanje veoma loše i uglavnom loše. S druge strane, najmlađe ispitanice najčešće izjavljuju da im je zdravlje odlično (u 43,1% slučajeva).

Seoske žene retko idu u posetu lekaru. Skoro polovina ide kod lekara samo kada su bolesne. Među seoskim stanovništvom ne postoji dovoljno raširena svest o potrebi prevencije. Ovu svest, međutim, podstiču i veoma realna ograničenja: nedovoljno raširena i u velikoj meri urušena mreža zdravstvenih institucija koje pružaju nizak nivo usluga, nedovoljni obuhvat zdravstvenim osiguranjem, siromaštvo (problemi plaćanja prevoza i participacije), kao i realno niska informisanost i znanje o zdravstvenoj preventivi. I u pogledu učestalosti poseta lekarima postoji jasno izražena veza sa starošću ispitanica, pa najstarije ispitanice ujedno i najređovnije idu kod lekara. Međutim, ovo ne isključuje verovatnu činjenicu da je redovnost poseta u tom starosnom dobu zapravo uslovljena urušenim zdravljem, a ne sveštu o potrebi prevencije.

Posete lekaru

Posete ginekologu

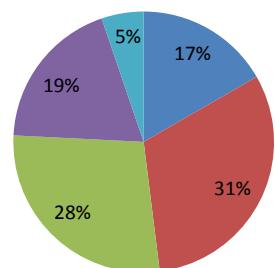

Jedna četvrtina ispitanica ne ide nikad kod ginekologa, ili samo kada mora, a jedna petina ide retko (jednom u nekoliko godina). Obrazovanje igra veoma bitnu ulogu u učestalosti poseta. Ispitanice sa najvišim obrazovanjem u preko polovine slučajeva idu kod ginekologa redovno, za razliku od samo jedne petine ispitanica sa najnižim obrazovanjem.

Seoska populacija je u principu više otvorena za primenu tradicionalne medicine, što po sebi nije negativno. Oko polovine ispitanica koristi ove metode ili nikada, ili retko. Ove metode često ili povremeno koristi takođe oko polovine ispitanica. Vitaminske dodatke u ishrani ispitanice više ne koriste nego što koriste.

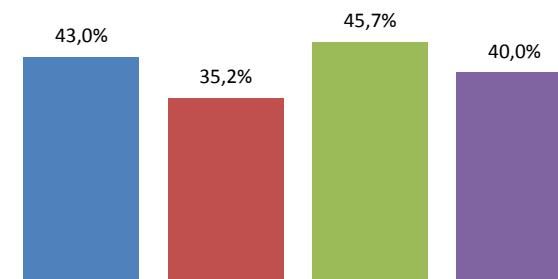
Korišćenje alternativnih metoda lečenja

■ nikad ■ retko ■ povremeno ■ često ■ skoro uvek

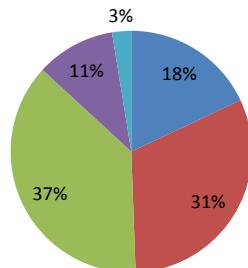
Procenat onih koje puše, prema obrazovanju ispitanica

■ total ■ nezavrsena osnovna i osnovna skola ■ srednja (KV i VKV) ■ visila ili visoka

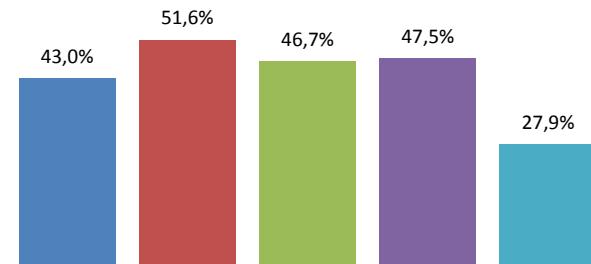
Vitaminski dodaci u ishrani

■ nikad ■ retko ■ povremeno ■ često ■ skoro uvek

Procenat onih koje puše, prema starosti ispitanica

■ total ■ 20-29 ■ 30-39 ■ 40-49 ■ 50-60

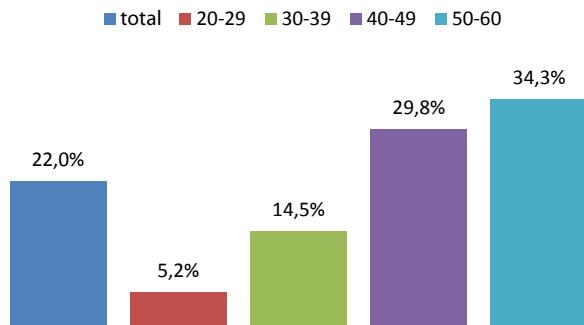
Ono što posebno zabrinjava je visoko učešće žena koje puše, čak 43%. Pušenje je naročito zastupljeno u najmlađoj populaciji žena, i uglavnom raste sa starošću. Posmatrano po obrazovanju, najčešće puše žene sa srednjim obrazovanjem, potom one sa najvišim obrazovanjem, a najmanje žene sa najnižim obrazovanjem, što može biti povezano i sa njihovim opštim imovinskim stanjem.

Konzumiranje alkohola (više od jedne čaše dnevno), prema starosti

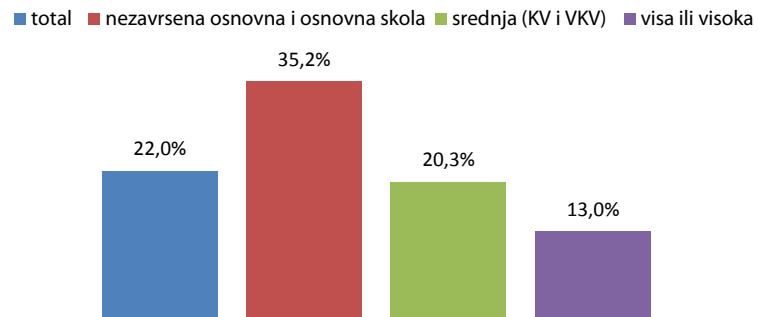
■ total ■ 20-29 ■ 30-39 ■ 40-49 ■ 50-60

Konsumiranje sredstava za umirenje, prema starosti ispitanica

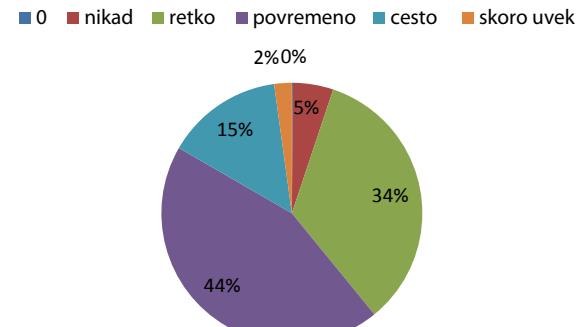

Konsumiranje sredstava za umirenje, prema obrazovanju ispitanica

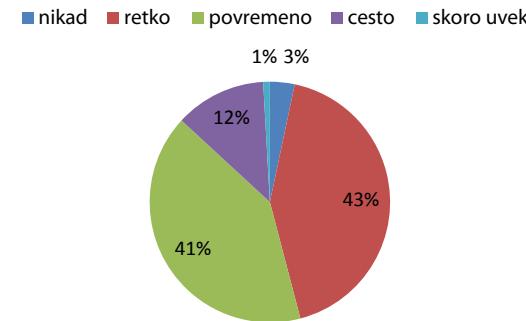

Konzumiranje alkohola je relativno retko (2,2%) i najviše je među najmlađim ispitanicima i ispitanicama 40-49 godina starosti. S druge strane, upotreba sredstava za umirenje je deset puta više zastupljena! Sredstva za umirenje najčešće koriste ispitanice sa najnižim obrazovanjem, a najređe one sa najvišim. Posmatrano po starosti, korišćenje sredstava za umirenje raste sa starošću, pa je među najstarijim ispitanicama više od šest puta češće nego među najmlađim.

Koliko često osećate stres, napetost

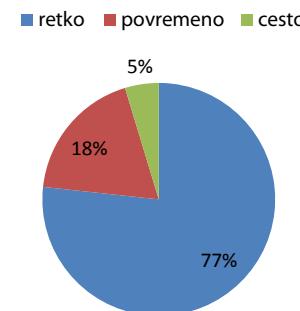

Koliko ste često neraspoloženi?

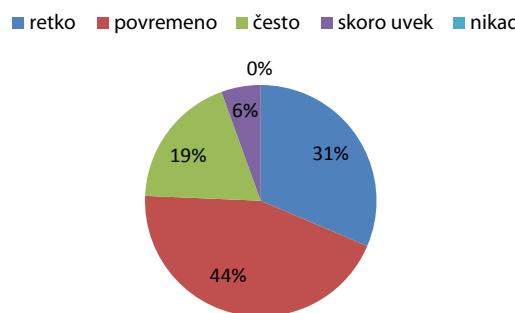
Povremeno stres oseća 44% ispitanica, dok ga često oseća 15%. Ovi brojevi objašnjavaju visoku raširenost sredstava za umirenje. Gotovo je podjednak broj žena koje su retko neraspoložene i koje su povremeno neraspoložene.

Bavljenje rekreacijom

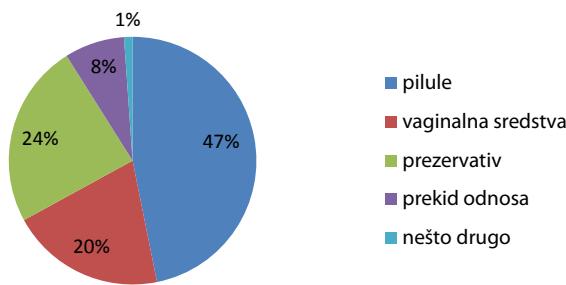

Tri petine ispitanica se veoma retko bavi rekreacijom, a samo 5% često. lako podaci pokazuju da je seoski stil života u velikoj meri promjenjen, i da je smanjen obim fizičkih aktivnosti koji je ranije bio vezan dominantno za poljoprivrednu, očigledno je da nove aktivnosti, kao što je rekreacija, nisu uzele zamaha. Samo jedna trećina seoskih žena retko vodi računa o zdravoj ishrani. Ali, i učešće onih koje poštuju principe zdrave ishrane je veoma mali – 6%, što znači da postoji mnogo prostora za obuku i osvećivanje žena u ovom pravcu.

Zdrava ishrana

Sredstva za sprečavanje trudnoće

Za sprečavanje začeća seoske žene najčešće koriste pilule, u gotovo jednoj polovini slučajeva. "Muški metodi", prezervativ i prekid odnosa se koriste u gotovo jednoj trećini slučajeva. Posmatrano po starosti, najmlađe ispitanice koriste prezervativ u gotovo 40%, i pilule za kontracepciju u preko 50% slučajeva. Zanimljivo je da vaginalna sredstva ubedljivo najčešće koriste žene sa najnižim obrazovanjem. Međutim, pored navedenih razlika, kada je reč o ostalim metodama, ne postoje bitnije razlike ni po starosti, ni po obrazovanju.

Nijedan abortus nije imalo 63,3% žena, dok je 1/5 imala jedan abortus. Učestalost abortusa raste sa starošću ispitanice. Samo polovina žena starosti 50-60 godina nije imala abortus, a 1/4 je imala više od jednog abortusa. Obrazovanje je takođe snažno povezano sa brojem abortusa, što je žena obrazovanija manja je verovatnoća da je imala abortus, ili više njih. One koje su imale više od jednog abortusa su najčešće imale po 2 (52,5%) ili 3 (28,7%). Međutim, ima i pojedinačnih slučajeva u kojima su žene imale od 7 do 13 abortusa.

Broj abortusa, po starosti i obrazovanju

	Starost ispitanice					Najviša završena škola			Total
	20-29	30-39	40-49	50-60	nezavršena osnovna i osnovna škola	srednja (KV i VKV)	viša ili visoka		
Ne	92,5%	67,2%	52,0%	50,6%	55,4%	61,7%	78,9%	63,3%	
da, jedan	6,8%	22,4%	24,5%	24,4%	22,3%	21,3%	15,6%	20,6%	
da, više od jednog	0,8%	10,4%	23,5%	25,0%	22,3%	17,0%	5,5%	16,2%	

Ispitanice su najčešće zajedno sa partnerom odlučivale o abortusu (56,5%) slučajeva. Što su ispitanice mlađe, to su češće one same donosile odluku, odnosno, opadalo je učešće odgovora "zajedno", ali je ujedno rastao i ideo odgovora u kojima je muž/partner odlučivao. Tako, kod najstarijih, dakle i onih koje su imale najviše abortusa, muž je odlučivao u 3,5% slučajeva, ali kod najmalđih u čak 10% slučajeva. Ovaj trend je zabrinjavajući i zaslužuje pažnju.

2.9. Socijalne mreže

Ispitanice su uklopljene u mrežu odnosa, u selu i izvan sela. Značaj održavanja odnosa sa različitim društvenim akterima pokazuje da su, suprotno očekivanjima, najznačajnije veze sa prijateljima, a ne sa rođacima. Veze sa rođacima su značajnije od veza sa komšijama. Ovi odgovori ukazuju na postepeno "izvlačenje" iz tradicionalnih mreža i odnosa i gubljenje značaja teritorijalnosti. Prijatelji se biraju po afinitetu, rođaci ne moraju da stanuju blizu, a komšije su najčešće "date", i iako bitne, nisu najbitnije. Veze sa uticajnim ljudima su najniže ocenjene. Objašnjenje za ovakve odgovore verovatno leži u tome da seoske žene i nemaju prilike da budu u blizini "uticajnih ljudi", niti da učestvuju u mrežama koje bi takve ljudi okupljale. Tako, ovakvi odgovori otkrivaju marginalnu poziciju seoskih žena, koje ostaju izvan mreža moći.

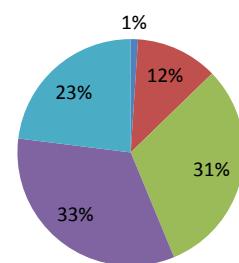
Važnost održavanja odnosa (u %)

	malo	srednje	mnogo
sa rođacima	5	34,6	60,4
sa prijateljima	3,6	27,3	69,2
sa komšijama	11,1	37,2	51,7
sa uticajnim ljudima	61,1	25,4	13,4

Značaj veza razlikuje se od učestalosti poseta. Teritorijalnost igra ulogu u učestalosti posećivanja, a ne u podizanju značaja veza. Tako se komšije posećuju češće od prijatelja.

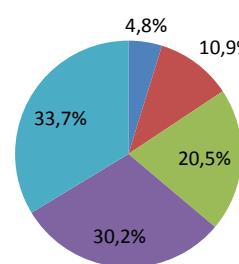
Učestalost uzajamnih poseta sa prijateljima

■ gotovo nikad ■ retko ■ povremeno ■ često ■ veoma često

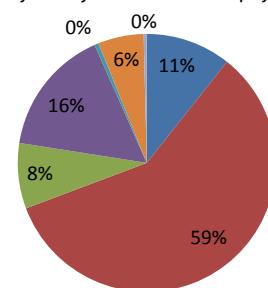
Učestalost uzajamnih poseta sa komšijama

■ gotovo nikad ■ retko ■ povremeno ■ često ■ veoma često

Oslonac pri rešavanju nekog problema

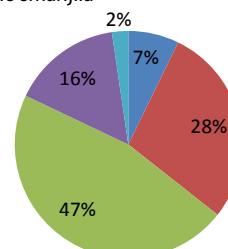
■ ni na koga
 ■ na decu
 ■ na muzevljeve roditelje i rodjake
 ■ na muža
 ■ na svoje roditelje i rodjake
 ■ na prijatelje

U rešavanju problema seoske žene se najčešće oslanjaju na muževe, u skoro 60% slučajeva. Posle muževa, kao oslonac se najčešće javljaju vlastiti roditelji i rođaci, dok su prijatelji angažovani veoma retko (6%). Očigledno je da sadržaj "značaja veza", ne podrazumeva oslonac i rešavanje problema, već komunikaciju i afektivnu razmenu. Konkretni problemi se ipak rešavaju uz pomoć vlastite porodice i rođaka.

U poslednjih 5 godina Vaša socijalna mreža se...

■ značajno proširila
 ■ ostala ista
 ■ značajno smanjila
 ■ malo proširila
 ■ malo smanjila

Socijalna mreža seoskih žena je u poslednjih 5 godina u gotovo polovini slučajeva ostala ista. U slučaju promene, više se širila, nego smanjivala. Ovo su podaci koji pokazuju da su seoske žene u poslednjih 5 godina sačuvale socijalni kapital koji imaju, čak ga u maloj meri i povećale.

2.10. Seoska sredina

Upitane o tome šta su za njih prednosti života na selu, žene su davale veoma različite odgovore. Kao prednosti sela i seoskog života navode se: mir, zdrava sredina, bezbednost dece, bliskost sa prirodom, međusobna bliskost ljudi, manje stope kriminala, jeftiniji život.

Šta su za vas prednosti života na selu?

- Ja sam živila u gradu, iz Hrvatske sam pa mogu da uporedim život. Mnogo se mirnije živi, deca su mi bezbednija. Jedino što ne mogu da im pružim puno jer ne zarađujem dovoljno.
- Mi, našu kuću, dvorište sa životinjama (kuce, mace), "malo carstvo".
- Ja sam većinu svog života živila na selu, dok sam studirala u N.Sadu nije mi se svideo život, ljudi su otuđeni.
- To što deca rastu u zdravijem okruženju, ne troši se mnogo, ima manje kriminala.
- Deca su bezbednija, mogu da nađem komšije da mi pričuvaju decu kad je hitno. Svi se poznajemo.
- Bolja komunikacija među ljudima, manja gužva u saobraćaju, čist vazduh, mogućnost proizvodnje hrane za svoje potrebe.
- Mogućnost alternativnog zaposlenja, mir, tišina, ljudi su ljubazniji, priroda, manji troškovi života.
- Nema prednosti osim što su ljudi prijatniji i spremni da pomognu.

Kao osnovne nedostake života na selu ispitanice navode: nezapolenost, dosadu, monotoniju, izolaciju, nedostatak zabave, rekreacije, kulturnih sadržaja, loš prevoz, odlazak ljudi, putovanje do škole, nisku plaćenost, siromaštvo, neophodnost odlaska u administrativni centar radi pribavljanja dokumenata i sl. Ovi problemi su međusobno jasno povezani, i u principu rešivi, pogotovo ako se uzme u obzir neophodnost razvoja sektora usluga u ruralnim područjima, izgradnja infrastrukture i primena novih tehnologija.

Šta za Vas lično predstavlja osnovne nedostatke života na selu?

- Što nema dosta mesta za izliske, kako za odrasle tako i za decu, loši putevi, slaba rasveta.
- Dosadno je, teško je upoznati nove ljudе, prevoz je najveći problem.
- Za decu treba da bude više manifestacija, faklutet, srednje škole, mladi teško dolaze do posla.
- Ljudi odlaze iz sela.
- Nedostatak obrazovanja za mlade, nedostatak klubova, diskoteke, deca moraju da putuju i u školu i u izlazak.
- Loša veza sa gradom, nema dobre snabdevenosti, nema dovoljno kulturnih sadržaja. Zdravstvena usluga je slaba.
- Malo se plaća rad.
- Monotonost. Nedovoljna komunikacija sa ljudima koji drugačije razmišljaju.
- Teže školovanje, više domaćinskih poslova, nedostatak novca, zatvorenost.
- Dosada, nema posla, nema normalnih momaka, svi se međusobno poznaju.
- Za decu ovde nema ništa od sportskih sadržaja, pri školi nemaju ništa, a u selu nema neki sportski centar gde će vežbati i mladi i stariji.
- Ljudi su siromašniji, samim tim teže školjuju decu, manje putuju, ne obrazuju se, sve se svodi na poljuprивредu.
- Nedostatak dobro snabdevenih radnji, za sređivanje bilo kakvih dokumenata mora se ići u grad.

2.11. Društveni i politički angažman

Seoske žene su u svojoj sredini najangažovanije u dobrotvornom radu, vrlo verovatno preko crkava, ženskih organizacija ili škola. U selima Vojvodine, kao što je pokazala prethodna studija iz ovog istraživanja, postoji duga tradicija organizovanja žena, sa veoma često jasnim dobrotvornim ciljevima. Međutim, zanimljivo je da je posle dobrotvornog rada najčešći oblik ispoljavanja angažmana, članstvo u političkoj stranci (15,5%). To se najverovatnije može objasniti ne nužno izraženom političnošću žena, već jednom vrstom strategije "preživljavanja" u kontekstu "otete države", odnosno velike koncentracije moći u političkim strankama. Ovo objašnjenje je verovatno i zato što ostali oblici političkog angažovanja daleko zaostaju za ovim brojem.

Politički i društveni angažman (% potvrdnih odgovora)

članstvo u stranci	15,5
članica ženske NVO	4,4
učešće u protestima	10,6
angažman u mesnoj zajednici	4,7
angažman u dobrotvornom radu	18,4

Međutim, bez obzira na relativno veliko učešće u članstvu stranaka, procena uticaja na političke odluke pokazuje da se žene osećaju nemoćno. Procena vlastitog uticaja je u uskoj vezi sa nivoom obrazovanja. Tako svaka četvrta najviše obrazovana žena procenjuje da ima uticaja na odluke u mesnoj zajednici, za razliku od svake trinaeste najniže obrazovane žene.

Čak je i na nivou mesne zajednice uticaj niži nego što je obuhvat članstvom u strankama. Uticaj se smanjuje sa nivoom vlasti. Zanimljivo je, međutim, da je najveći pad uticaja od nivoa mesne zajednice do nivoa opštine, a potom do nivoa Pokrajine. Najmanji pad uticaja je od nivoa Pokrajine do nivoa države.

U celini uzev, osim u svom najužem okruženju, seoske žene osećaju da imaju veoma slab, gotovo nikakav, uticaj. One su na margini političkog života, iako relativno brojne i značajne kao deo glasačkog tela, jer se za njih prepostavlja da nemaju politički artikulisane interese i da glasaju "kako gazda kaže." Međutim, podaci ove ankete jasno pokazuju da postoji

izraženi proces urušavanja klasične patrijarhalnosti na selu, te da se otvara veliki prostor za dalje osvećivanje, osnaživanje i političko angažovanje seoskih žena, koje bi počivalo na njihovim autentičnim interesima.

Procena vlastitog uticaja na odluke na raznim nivoima vlasti (% potvrdnih odgovora)

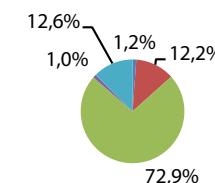
Učešće onih koje imaju uticaj na odluke	u %
U mesnoj zajednici	12,3
U opštini	4,1
U Pokrajini	1,7
U državi	1,4

2.12. Društveni položaj

Seoske žene sebe vide najčešće kao pripadnice srednjeg sloja, u 72,9% slučajeva. Svaka deseta žena ne selu, međutim, sebe vidi kao pripadnicu elite. Gotovo podjednak broj žena ne može da oceni svoj društveni položaj. Svaka četvrta žena sa najnižim obrazovanjem smatra da pripada donjem sloju. Visoko učešće onih koji sebe vide kao pripadnice srednjeg sloja ne iznenađuje, s obzirom na to da ljudi imaju sklonost da sebe vide "u proseku", kao i da su uslovi života na selu u velikoj meri izjednačeni. Kombinacijom različitih resursa, u različitim ciklusima porodičnog života, uz oslanjanje na proizvodnju hrane za vlastito domaćinstvo, ostvaruje se na nivou porodice sličan standard, a na nivou domaćinstva slična opremljenost.

Društveni sloj

- pripadam isključenim, marginalizovanim grupama
- pripadam donjem sloju
- pripadam srednjem sloju
- pripadam eliti
- ne mogu da ocenim

Da bi se bolje razumela ocena vlastitog društvenog položaja, ispitani su uticaji pojedinih individualnih karakteristika na društvenu stratifikaciju. Po mišljenju ispitanica, najjači uticaj na društveni položaj imaju mesto stanovanja i obrazovanje. Skoro nebitnim se smatraju porodično poreklo, državljanstvo, rođačke veze, politička pripadnost i etnicitet. Polovina ispitanica smatra da rod nimalo ne utiče na društveni položaj, a da utiče mnogo, samo 5,9%. Ovi podaci pokazuju da ispitanice pridaju veliki značaj činjenici da žive na selu, tj. da smatraju da ona u najvećoj meri, uz obrazovanje, određuje njihove živote, ili konkretno, njihov društveni položaj. S obzirom na to da je i ova anketa potvrdila značaj obrazovanja u svim dimenzijama svakodnevnog života žena, ova percepcija odgovara realnosti.

Procena uticaja različitih činilaca na društveni položaj (u %)

Uticaj na društveni položaj	nimalo	malо	srednje	mnogo
obrazovanje	39,6	24,5	21,3	14,5
Starost	45,3	21,7	23,6	9,4
Pol/rod	50,2	25,4	18,5	5,9
Mesto stanovanja/selo	47,9	19,2	16,2	16,6
Državljanstvo	73,1	15,4	8,8	2,7
Porodično poreklo	70,1	15,8	9,2	5,0
Rođačke veze	69,1	17,0	8,6	5,2
Politička pripadnost	75,3	12,8	7,1	4,8
Zanimanje	57,4	19,9	12,9	9,8
Etnička pripadnost	73,4	16,0	6,8	3,8

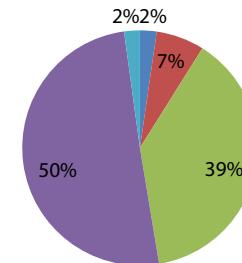
2.13. Kvalitet života

Odgovori vezani za kvalitet života u velikoj meri korespondiraju odgovorima vezanim za društvenu slojevitost. Tako oko polovine ispitanica smatra da je kvalitet njihovih života zadovoljavajući, a skoro 2/5 da je osrednji. Najveći

broj ispitanica ne može da oceni da li su gubitnice ili dobitnice tranzicije (3/5), a ostale su uglavnom podeljene. Jedna trećina žena smatra da može da utiče na tok svog života, ali je još više onih koji smatraju da samo delimično mogu da utiču na svoj život. Ipak, skoro 3/5 ispitanica su zadovoljne ili veoma zadovoljne svojim životom. Tek svaka četvrta esti ispitanica je nezadovoljna ili veoma nezadovoljna. Zadovoljstvo životom raste sa obrazovanjem, i opada sa starošću.

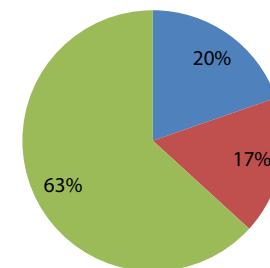
Kvalitet života

veoma nezadovoljavajući	2%
ni zadovoljavajući ni nezadovoljavajući	39%
nezadovoljavajući	7%
zadovoljavajući	50%
veoma zadovoljavajući	2%

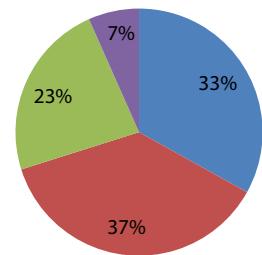
Uticaj tranzicije na položaj u društvu

gubitnik/ca živim lošije	20%
pobednik/ca živim bolje	17%
ne mogu da ocenim	63%

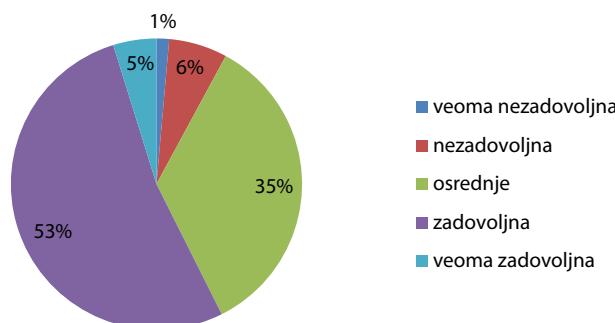

Uticaj na tok svog života

- da moj život zavisi uglavnom od mene
- i da i ne
- ne mogu da utičem na svoj život njega oblikuju okolnosti

Zadovoljstvo životom

Ovi podaci pokazuju da je zadovoljstvo životom u izvesnoj meri nezavisno od materijalne podloge na kojoj se svakodnevni život odvija, pa čak i od mogućnosti uticaja na sopstveni život. On je takođe zavisan od kulturnih praksi i diskursa, od navika, običaja, vrednosti koje postoje u jednoj sredini.

2.14. Stavovi ispitanica

Ispitivanje stavova je pokazalo da postoji velika heterogenost stavova i intenzivna transformacija tradicionalističkih vrednosti. Postojeći stupanj kolektivne svesti bi se mogao okarakterisati kao izrazito hibridan, jer sadrži i veoma tradicionalne stavove, ali i one koji su izrazito moderni. Među tradicionalnim stavovima nalaze se oni koji su vezani za "decu kao smisao života", za to da u svakoj porodici treba da se zna "ko je glava", ili da "svaka žena" treba

da bude "dobra domaćica" (izjava sa kojim se slaže čak $\frac{3}{4}$ ispitanica), i da se "žrtvuje za svoju decu". S druge strane, ispitanice se uglavnom ili potpuno slažu u čak 95,1% slučajeva da sve odluke u braku treba donositi ravnopravno, i da nasilje nad ženama treba strogo kažnjavati (u 98,7% slučajeva). Takođe, samo 19,2% žena se uglavnom ili potpuno slaže sa tim da se brak sklapa "zbog dece", a da je za ženu "najvažnije da se dobro uda", samo 28,2%. Ispitanice percipiraju položaj žene kao nepovoljniji od položaja muškaraca (samo 32,8% se slaže sa izjavom da su muškarci veći gubitnici od žena u tranziciji, a 70,5% smatra da je ženama u životu teže nego muškarcima). Da je ženama na selu teže nego ženama u gradu smatra čak 71,5% ispitanica. Ispitanice vide ekonomsku samostalnost žena, a ne politiku, kao ključ za dostizanje ravno-pravnosti. Iako 70,4% smatra da žene teže dolaze do posla, čak 84,2% smatra da je za ženu najvažnije da je ekonomski samostalna.

Ovi stavovi otkrivaju da se promena patrijarhalnih vrednosti događa kroz svojevrsne protivrečnosti i nedoslednosti u stavovima, a ne kao jedno-stavna zamena jednog skupa stavova, tradicionalnih, drugim skupom stavova, modernim. Ono što karakteriše trenutnu vrednosnu orijentaciju žena na selu jeste zadržavanje inercije "normalnosti" dvostrukih uloga za žene, u kojoj se kombinuju porodica, do nivoa apsolutne žrtve, i ekonomski samostalnost. Ti stavovi su, međutim, razumljivi upravo kao "prelazni". Sadašnji status i ugled seoske žene u velikoj meri grade u svom okruženju upravo na kvalitetu svojih privatnih uloga. S druge strane, visok stepen ekonomske zavisnosti, izražen pre svega kroz nizak nivo vlasništva, drži ih u statusu zavisnih, iako ne nužno i inferiornih članova porodice. Da bi izašle iz tog statusa zavisnosti, seoske žene vide spas u ekonomskoj samostalnosti, iako još uvek ne mogu da zamisle bitnu promenu na nivou svojih privatnih života.

Stavovi (%)	Uglavnom se slažem	Potpuno se slažem	ukupno
Deca su smisao života.	22,6	68,3	90,9
U svakoj dobroj porodici mora da se zna ko je glava porodice.	23,3	39,8	63,1
Abortus treba zabraniti.	7,4	10,6	18,0
Život na selu je mnogo teži od života u gradu.	19,3	43,3	62,6
Svaka žena treba da je dobra domaćica.	29,1	47,1	76,2

Za ženu je najvažnije da bude ekonomski samostalna.	23,9	60,3	84,2
Sve odluke u braku treba donositi ravnopravno.	12,2	82,9	95,1
Ljubav je važnija od novca.	21,5	47,3	68,8
Brak se sklapa zbog dece.	8,4	10,8	19,2
Ženama na selu je teže u životu nego ženama u gradu.	20,3	51,2	71,5
Za ženu je najvažnije da se dobro uda.	11,1	17,1	28,2
Za muškarca je najvažnije da dobro zarađuje.	19,9	35,5	55,4
Politika bi bila bolja kada bi žene više odlučivale.	19,3	25,6	44,9
Ženama je u životu teže nego muškarcima	22,4	48,1	70,5
Nasilje nad ženama treba strogo kažnjavati.	3,1	95,6	98,7
Svaka normalna žena treba da se žrtvuje za svoju decu.	24,9	60,9	85,8
Muškarci su veći gubitnici u tranziciji od žena.	11,8	21,0	32,8
Žene teže dolaze do posla od muškaraca.	22,4	48,0	70,4

2.15. Preporuke za poboljšanje položaja žena na selu

Na pitanje šta bi volele da se promeni, ispitanice su uglavnom isticale značaj ekonomске samostalnosti žena. U izvesnom broju odgovora ukazuje se i na potrebu podizanja samopouzdanja, osvećivanja i udruživanja žena.

Šta biste voleli da se promeni kad je reč o ženama na selu?

- Da žene više rade, da se bore za svoj položaj i da ih niko ne dira.
- Da se uključe više u rad nekih društava i udruženja, da mogu ravnopravno u odnosu na muškarace da zasnuju radni odnos.
- Da se ne boje otvoreno i javno pričaju o svojim problemima, da imaju posao čime bi postale nezavisne od muževog raspoloženja.
- Da se više obrazuju, da imaju mogućnost odlaska u gradove, da

imaju više hrabrosti, samopouzdanja.

- Da manje rade fizičke poslove.
- Datim informacijama o mogućim pomoćima.
- Da više zarađuju, da ne budu samo domaćice, da se udaju.
- Dobro bi bilo kada bi se žene organizovale i tražile od mesne za jednice da ih podrži pa da osmisle neke aktivnosti.
- Da su žene angažovanije u socijalno-političkoj sferi, više druženja i dobrotvornih akcija.
- Da ih više cene i poštiju, da se zabavljaju i brinu o svom izgledu.
- Da se više pitaju o razvoju mesta, da imaju svoj novac i imovinu.

Upitane o tome koji su prioriteti ispitanice su uglavnom davale odgovore koji se opet tiču ekonomске samostalnosti žena, bilo da se ona tretira kao sredstvo za poboljšanje položaja, ili kao cilj kome služe druga sredstva obrazovanje, jaslice, političko udruživanje itd.). Takođe, ukazano je na potrebu za dobijanjem stručnih informacija relevantnih za različite aspekte života žena na selu.

Šta bi po Vama trebalo da se uradi, po prioritetima za žene na selu?

- Stalna edukacija, insistiranje na obaveznosti, aktivan odmor, druženje.
- Fale jaslice, radna mesta, predavanja o zdravstvenom pitanju.
- Da nezaposlenim ženama država plaća mesečno odrađeni iznos, da se otvori neki isključivo ženski klub gde bi se one družile odvojeno od muževa (ne kod kuće).
- Daseangažujuupolitici,daseborezasvojemesto,daseomogući lakše školovanje, prekvalifikacija.
- Obezbeđen stalan posao, neke aktivnosti sportskog sadržaja.

- Da ima neka "ženska kuća", da budu ekonomski samostalne, da se ne boje.
- Otvaranje novih radnih mesta – narodna radinost, ulaganje u seoski turizam, bolje veze sa gradom – saobraćajne.
- Da im se organizuju putovanja, dolazak glumaca, mesto gde bi se družile (a da nije pijaca ili crkva).
- Da im se obezbedi penzija, da imaju stručnjake da ih nauči kako šta raditi. Da su više obaveštene šta se događa, da se obezbedi kontrola zdravlja, da se organizuju izleti.
- Informisati ih, ponuditi im neke kurseve.
- Otvoriti sigurnu kuću, obrazovanje, ženske zadruge, otvoriti radna mesta.
- Više posla, vrtići, nezavisnost žena.
- Da se otvore fabrike da se žene zaposle, da devojke završe fakultete, da budu ravnopravne sa muškarcima.
- Ginekolog u selu, radna mesta.
- Da se ohrabre, da mogu da računaju na podršku države, lokalne samouprave, medija, da se prebrode neke predrasude o patrijarhalnoj porodici.
- Ulaganje i otvaranje ženskih firmi (poslova), više ulagati u infrastrukturu.

3. Zaključci

3.1. Opšti zaključci

Preovlađujući rodni režim na vojvođanskom selu prolazi kroz intenzivnu transformaciju, koja je posledica i promene rodnih odnosa i promene položaja ruralnih oblasti u periodu tranzicije i «globalizacije odozgo». Na rodni režim deluje nasleđe, s jedne strane (socijalističko nasleđe egalitarizma, ali i nasleđe tradicionalnih patrijarhalnih vrednosti), i tranzicijske promene, s druge strane (dalja marginalizacija sela i poljoprivrede, osiromašivanje, nerazvoj, ali i demokratizacija, jačanje NVO-a, naročito ženskih NVO-a, intenzivna promena medija, uvođenje tržišta). Rodni režim se, dakle, transformiše pod uticajem veoma različitih i međusobno često suprotstavljenih procesa, koji ipak na ravni svakidašnjeg života, zbog prirode same svakodnevice, nužno konstituišu relativno strukturirane obrasce praksi i diskursa.

Položaj žena na selu u Vojvodini je po mnogo čemu sličan položaju u zemljama EU, a naročito u zemljama južne Evrope. Ova sličnost s jedne strane, proizilazi iz sličnosti položaja ruralnih oblasti, a s druge strane, iz sličnosti položaja žena na selu. Seoska područja su izložena depopulaciji, intenzivnim emigracijama, odlivu obrazovane radne snage, pojačanom riziku od siromaštva. Seoske žene su izložene problemu zapošljavanja i samozapošljavanja, pojačanom riziku od osiromašenja, neregulisanom statusu «pomažućih članova domaćinstva», nemogućnosti usklađivanja radne i porodične uloge usled odustvaa odgovarajućih institucija, nemogućnosti sticanja novih znanja i veština, tabuima o nasilju nad ženama, itd. Istovremeno, i na nivou praksi i na nivou stavova, vidi se proces transformacija patrijarhalnih vrednosti u pravcu egalitarnosti. Seoske žene, ispitanice u ovom istraživanju, iako uglavnom do sada skrajnute u odnosu na rodne politike, ipak imaju jasne zahteve o tome šta bi moglo da se učini za poboljšanje njihovog života na selu. Njihovi zahtevi u velikoj meri korespondiraju sa EU preporukama o poboljšanju položaja žena u ruralnim oblastima EU (Motion for a European Parliament Resolution, 2008)

Jedan od ključeva za promenu situacije na bolje svakako je oslobođanje od stereotipa koje i sami planeri razvoja često imaju. Ti stereotipi uslovljavaju da se žene koje žive na selu vide kao poljoprivrednice. Ovo istraživanje je, međutim, sasvim jasno pokazalo da su život na selu i bavljenje poljoprivrednom proizvodnjom dve odvojene stvari, i da same žene, ne samo da u velikoj meri izlaze iz poljoprivrede, već se izrazito zalažu za zapošljavanje izvan

poljoprivrede. Razvoj sektora usluga u ruralnim oblastima bi višestruko koristio ženama: i putem otvaranja novih radnih mesta, i putem privlačenja stanovništva, i putem podizanja opšteg kvaliteta života, i putem olakšavanja usklađivanja radne i porodične uloge. Nove tehnologije i poboljšanje javnog saobraćaja omogućiće da prednosti života na selu prevladaju neke od nedostataka.

Poljoprivredna aktivnost se javlja kao dopuna, kao neki recidiv, kao prelazna faza ka nepoljoprivrednim delatnostima. Postoji ubrzana transformacija sela u pravcu "oslobađanja od poljoprivrede" i pretvaranja u "mesto stanovanja". Poljoprivredu najintenzivnije «napuštaju» mlađe i obrazovane žene koje žive na selu. Bavljenje poljoprivredom je daleko ispod mogućnosti koje realno postoje, kako u smislu poljoprivrednih resursa, tako i u smislu ljudskih resursa. Međutim, izrazito mali posedi (do 1 ha) kao prevlađujući, onemogućavaju da poljoprivredna proizvodnja bude osnovna, već je ona dopunska delatnost. To potvrđuje i slaba opremljenost seoskih domaćinstava poljoprivrednim mašinama.

Istraživanje je pokazalo da su rodni odnosi na vojvođanskom selu u velikoj meri na nivou svakodnevnih praksi oblikovani različitim i veoma složenim obrascima diferenciranog prihodovanja mešovitih domaćinstava i seoskih domaćinstava, uopšte, kao i porodičnim ciklusom kroz koji prolaze. Izuzetna složenost obrasca višestrukih izvora prihoda, može biti veoma podsticajna za ostvarivanje rodne ravnopravnosti na nivou domaćinstava, ali može biti i restriktivna, jer može pojačavati tradicionalnu podelu rada i suziti mogućnosti individualnih izbora. Neko buduće kvalitativno istraživanje bi ovo moglo ubedljivo da ilustruje (vidi npr. Blagojević, 2007b). Sa stanovišta rodnih politika to znači da su potrebne različite mere koje će biti definisane kao svojevrsna «ponuda» ženama, potencijalnim korisnicama.

Socijalna diferencijacija među seoskim ženama je intenzivirana tokom tranzicije. Izdvajaju se dva različita sloja: sloj siromašnog seoskog stanovništva kojeg karakterišu mali posed, neobrazovanost, veći stupanj tradicionalizma, i sloj koji po svojim karakteristikama nalikuje srednjem sloju u gradu, i koji svoje prihode ostvara pre svega iz nepoljoprivrednih delatnosti. Za ovaj drugi sloj, život na selu je najčešće uslov za održavanje u srednjem sloju, jer mali poljoprivredni posed omogućuje dodatnu zaradu i obezbeđivanje hrane za domaćinstvo.

Ruralne oblasti imaju ozbiljan problem održivosti usled intenzivnih migracija. Rodna ravnopravnost u porodici i zapošljavanje žena postaju sine

qua non uslov za ostanak mladih žena na selu. Promenjene vrednosti i visoka očekivanja žena u pogledu ostvarivanja rodne ravnopravnosti izgradile su standarde koji će biti okvir za izbor u sledećoj generaciji žena, da li da odu ili da ostanu na selu.

Tranzicija je na seoske žene delovala višestruko nepovoljno: ona je proizvela nezaposlenost onih koje su nekada bile zaposlene i otežala zapošljavanje onih koje su sada nezaposlene. Tržište je žene «vratio u porodicu», a konzervativne ideologije samo «normalizovale» i legitimizovale postojeće stanje. Takođe, tranzicija je, usled urušavanja institucionalnog okruženja koje je bilo podrška ženama, deci, starima, bolesnima, u socijalizmu, teret tog urušavanja prebacila na žene.

Žene koje žive na selu su među sobom različite. Ose diferencijacije su pre svega vezane za starost i obrazovanje. Obrazovanje seoskih žena je usko povezano sa njihovim načinom i kvalitetom života. Obrazovanje žena i dalje ostaje ključna emancipatorska strategija.

Najveće rodne nejednakosti vezane su za privatnu sferu i eksploataciju ženskih resursa u privatnoj sferi. Međutim, u kontekstu poljoprivrednog domaćinstva, angažovanje žena na neplaćenom porodičnom radu, u velikoj meri korespondira sa angažovanjem muškaraca u poljoprivrednoj proizvodnji. Dodatne aktivnosti su karakteristične i za žene i za muškarce, i za zaposlene i za nezaposlene.

Vrlo je verovatno da će u budućnosti doći do daljeg smanjivanja udela poljoprivrednih domaćinstava na selu, a rasti udio mešovitih i nepoljoprivrednih. To će dovesti i do ubrzanog približavanja vrednosti vezanih za rodnu ravnopravnost između grada i sela. Međutim, poboljšanje položaja žena u poljoprivrednom domaćinstvu, koje su često «pomažući članovi domaćinstva», ostaće još dugo izazov za javne politike (Babović, 2008).

3.2. Najvažniji nalazi

- Seoske žene veoma artikulisano iskazuju potrebe za dodatnim obukama, dodatnim obrazovanjem, za informacijama i udruživanjima. Postoji veliki prostor za saradnju između NVO sektora i pokrajinskih organa vlasti na ovom području.

- Podaci o tome koliko se žena ne bavi različitim poljoprivrednim aktivnostima su indikativni za proces smanjivanja poljoprivredne aktivnosti u ruralnim područjima. Čak 36 % seoskih žena nikad ne radi u bašti, i to utoliko ređe ukoliko su više obrazovane, pa skoro polovina najviše obrazovanih žena se ne bavi radom u bašti. Među najmlađim ženama, čak 60% se nikada ne bavi radom u bašti, za razliku od 20% među najstarijima.
- Manje od polovine seoskih žena su formalno zaposlene. U ukupnom broju ispitanica samo 45,9% su formalno zaposlene, od čega je manje od 1/5 dodatno aktivno u poljoprivredi. Zaposlene žene su najčešće zaposlene kod privatnika (55 %), a u jednoj trećini slučajeva su zaposlene u državnim firmama. U svojoj ili u porodičnoj firmi radi preko 11% žena. Ovi podaci indirektno ukazuju na relativno visoku raširenost nepoljoprivrednih aktivnosti u vojvođanskim selima, kao i na veliku mobilnost radne snage, na manjim distancama.
- Poslovima u neformalnoj ekonomiji bavi se skoro petina seoskih žena. Najčešće se ovim poslovima bave žene starosti 40-49 godina, što je verovatno povezano sa njihovom povećanom mobilnošću usled odrastanja dece, kao i sa povećanim finansijskim pritiskom zbog izdržavanja i školovanja dece. Postoji izrazita razlika u ovom pogledu između žena sa različitim nivoima obrazovanja. Najaktivnije su najmanje obrazovane žene, od kojih skoro svaka četvrtina ima neku aktivnost u neformalnoj ekonomiji.
- Nezaposlenih je u uzorku bilo 39 %, od čega je oko polovina aktivna u poljoprivredi, a polovina nije. Čak 2/3 seoskih žena sa najnižim nivoom obrazovanja su nezaposlene, od čega je polovina njih aktivna u poljoprivredi, a polovina nije. Iz ovih podataka se vidi da čak i u slučaju nezaposlenosti, poljoprivredna aktivnost za veliki broj žena ne predstavlja izvor prihoda. U radnom odnosu je nekada bilo 64,5% onih koje su sada nezaposlene. Žene koje imaju srednje obrazovanje su bile nekada zaposlene u preko 70% slučajeva. Najčešći razlog prestanka radnog odnosa su bili "porodični razlozi", u 23,8%, zatim sledi rad na određeno vreme (20,3%) i privatizacija (15,3%).
- Svaka druga nezaposlena žena iz uzorka takođe obezbeđuje prihode. One koje prihoduju, najčešće to čine baveći se poljoprivredom (39,4%). Najstarije žene dva puta češće prihoduju od poljoprivrednih aktivnosti od najmlađih žena. Ovi podaci ukazuju na to da se anagažovanje u poljoprivredi još uvek najčešće vidi kao "nužno zlo", odnosno kao prelazna faza na putu do zaposlenja.
- Ženska seoska populacija pokazuje spremnost da prihvata nova znanja i neophodno je ponuditi programe usavršavanja i podsticajne mere za samozapošljavanje u sferi agrobiznisa, kao i u drugim oblastima. Preko ¾ seoskih žena nije pohađalo nikakve kurseve i obuke posle završenog redovnog obrazovanja. Kurs kompjutera bi želetele da pohađa čak više od 1/2 ispitanica, a zatim sledi kurs engleskog jezika. Ovo ukazuje na izrazitu usmerenost ka zapošljavanju ili samozapošljavanju, a ne ka obavljanju poljoprivredne delatnosti. Niska zainteresovanost za kurseve vezane za zadružarstvo i upravljanje farmom to potvrđuje.
- Različita vrsta poljoprivredne proizvodnje je zastupljena u različitoj meri kod žena različite starosti i obrazovanja. Tako se proizvodnjom povrća za tržiste ukupno bavi 38 % ispitanica, i to starije više nego mlađe, kao i gotovo polovina žena sa najnižim obrazovanjem. Prerada voća i povrća je nažalost još uvek jako malo zastupljena u celini. Samo 2,3% ispitanica se bavi preradom povrća za zimnicu za tržiste. Međutim, zanimljivo je da u ovoj oblasti mlađe ispitanice vide šansu, pa one to rade skoro pet puta češće od najstarijih ispitanica.
- S obzirom na to da više od polovine nezaposlenih žena ipak obezbeđuje prihode, i pored opšte visoke nezaposlenosti seoskih žena, u 2/3 domaćinstava prihode obezbeđuju oba partnera zajedno. Samo u 6,9% slučajeva je ispitanica ta koja obezbeđuje prihode sama, dok u 23,7% slučajeva prihode obezbeđuje isključivo muškarac.
- Seoske žene ne poseduju vlasništvo niti suvlasništvo nad kućom u 61% slučajeva. Čak 4/5 ispitanica ne poseduje vlasništvo nad imanjem. Čak 78,5% žena ne poseduje automobil, 10,9% su suvlasnice i 10,6% su vlasnice automobila.
- I ušteđevina, i krediti kao i «crni fond» su relativno malo zastupljeni među seoskim ženama. Ispitanice imaju ušteđevinu u 11,7% slučajeva, a žene starosti 30-39 godina imaju ušteđevinu u 16,9%, što je više u odnosu na druge starosne grupe. Kredit ima 15,8% žena. Svaka četvrtina obrazovana žena ima kredit na svoje ime, za razliku od svake 15 neobrazovane žene. Svoj "crni fond" ima 29,1% žena.
- Kućni poslovi se obavljaju u skladu sa tradicionalnom podelom rada u domaćinstvu i spremanje hrane, održavanje stana/kuće, kao i pranje i peglanje još uvek su dominantno ženske aktivnosti. Ipak, čak 45,1% žena su zadovoljne učešćem muža u obavljanju posla. Ovo može biti posledica

ne samo niske senzibilisanosti ispitanica za problem rodne ravnopravnosti u privatnoj sferi, već i rezultat prihvatanja realnih ograničenja koja dolaze "od spolja". Naime, podaci pokazuju i da su muževi češće zaposleni, da više doprinose porodičnom budžetu, ali i da su, po mišljenju samih ispitanica, više angažovani u poljoprivrednoj proizvodnji.

- Podaci pokazuju da velika većina ispitanica, gotovo 2/3, odnose u proširenoj porodici smatra dobrom ili veoma dobrom. To je još jedna potvrda da stari patrijarhalni model izrazite hijerarhije i podređenosti po liniji starosti i roda, postepeno bledi i gubi osnovu u realnosti seoskih domaćinstava. Ispitanje procesa odlučivanja kao ključne determinante jednakosti pokazalo je da se najbitnije odluke najčešće donose zajedno. Međutim, seoske žene i same neguju patrijarhalnu ideologiju, pa u 3/5 slučajeva smatraju da muž "ima glavnu reč". Da se radi pre o ideologiji, nego o stvarnom stanju stvari, pokazuju podaci koji se odnose na komunikaciju među partnerima i zadovoljstvo partnerskim odnosom. Čak 4/5 ispitanica koje su u braku izjavljuje da mogu slobodno da iznose svoje mišljenje i razgovaraju o svojim problemima sa svojim suprugom.

- Najčešći uzroci svađa u porodici su vezani za novac (3/5). Drugi uzrok po učestalosti je vaspitanje dece, što se može objasniti ubrzanim menjanjem okruženja i vrednosti, velikim međugeneracijskim razlikama, kao i urušavanjem roditeljskog autoriteta. Visoka učestalost "neslaganja naravi", kao trećeg uzroka svađa u porodici ukazuje takođe na jačanje procesa individualizacije i očekivanja od partnera.

- Više od polovine ispitanica smatra da u njihovom selu ima malo nasilja nad ženama. U proceni rasprostranjenosti nasilja u selu nema bitnijih razlika ni po starosti ni po obrazovanju ispitanica. Na pitanje da li žene pomazu jedna drugoj kada ima nasilja u porodici oko ¼ je odgovorilo da žene kriju nasilje, a 1/3 da se žene međusobno savetuju. Najkonkretniju pomoć žena koja je ugrožena dobija od svog neposrednog okruženja, od porodice, komšija i prijatelja, u ½ slučajeva. Institucije pomažu u samo 8% slučajeva.

- Seoske žene retko idu u posetu lekaru. Skoro polovina ide kod lekara samo kada su bolesne. Među seoskim stanovništvom ne postoji dovoljno raširena svest o potrebi prevencije. Ovu svest, međutim, podstiču i veoma realna ograničenja: nedovoljno raširena i u velikoj meri urušena mreža zdravstvenih institucija koje pružaju nizak nivo usluga, nedovoljni obuhvat zdravstvenim osiguranjem, siromaštvo (problemi plaćanja prevoza i participacije), kao i realno niska informisanost i znanje o zdravstvenoj preventivi.

- Ono što posebno zabrinjava je visoko učešće žena koje puše, čak 43%. Pušenje je naročito zastupljeno u najmlađoj populaciji žena, i uglavnom raste sa starošću. Posmatrano po obrazovanju, najčešće puše žene sa srednjim obrazovanjem, potom one sa najvišim obrazovanjem, a najmanje žene sa najnižim obrazovanjem, što može biti povezano i sa njihovim opštim imovinskim stanjem. Konzumiranje alkohola je relativno retko (2,2%) i najviše je među najmlađim ispitanicima i ispitanicama 40-49 godina starosti. S druge strane, upotreba sredstava za umirenje je deset puta više zastupljena od pušenja!

- Nijedan abortus nije imalo 63,3% žena, dok je 1/5 imala jedan abortus. Učestalost abortusa raste sa starošću ispitanice. Samo polovina žena starosti 50-60 godina nije imala abortus, a 1/4 je imala više od jednog abortusa. Ispitanice su najčešće zajedno sa partnerom odlučivale o abortusu (56,5%) slučajeva.

- Socijalna mreža seoskih žena se u poslednjih 5 godina nešto proširila. Najznačajnije su im veze sa prijateljima, dok su veze sa rođacima značajnije od veza sa komšijama. «Izvlačenje» iz tradicionalnih mreža ukazuje na gubljenje značaja teritorijalnosti. Međutim, teritorijalnost igra ulogu u učestalosti kontakata. Najveću podršku u rešavanju problema ispitanice dobijaju od svojih muževa (60%).

- Kao prednosti života na selu seoske žene vide: mir, zdravu sredinu, bezbednost dece, bliskost sa prirodom, međusobnu bliskost ljudi, manje stope kriminala, jeftiniji život. Kao nedostatke života ne selu navode: nezaposlenost, dosadu, monotoniju, izolaciju, nedostatak zabave, rekreacije, kulturnih sadržaja, loš prevoz, odlazak ljudi, putovanje do škole, nisku plaćenost, siromaštvo, neophodnost odlaska u administrativni centar radi pribavljanja dokumenata i sl.

- Seoske žene sebe vide najčešće kao pripadnice srednjeg sloja, u 72,9% slučajeva. Svaka deseta žena ne selu, međutim, sebe vidi kao pripadnicu elite. Gotovo podjednak broj žena ne može da oceni svoj društveni položaj. Kombinacijom različitih resursa, u različitim ciklusima porodičnog života, uz oslanjanje na proizvodnju hrane za vlastito domaćinstvo, ostvaruje se na nivou porodice sličan standard, a na nivou domaćinstva slična opremljenost, pa otuda ovako pozitivna percepcija vlastistog društvenog položaja.

- Čak 15,5% seoskih žena su članice političkih stranaka, dok je u mesnjoj zajednici angažovano 4,7% žena. Seoske žene sebe vide kao politički nemoćne. Samo 12,3 % smatra da ima nekog uticaja na odlučivanje u mesnjoj zajednici, a samo 4,1% da ima uticaja u opštini.

Summary

This publication: **Rural Women in Vojvodina: Every Day Life and Rural Development** presents the results of the survey conducted in 2009. The survey included 794 rural women respondents, from 20-60 years of age. A comprehensive questionnaire covered issues such as: household characteristics, employment and unemployment, engagement in agricultural production, attitudes towards acquiring new skills, unpaid work in the household, partner's relationships, parenthood, violence against women, health, social networks, political engagement and attitudes.

The main results show that there is an intense process occurring whereby rural women abandon agricultural production. For example, only thirty-six per cent of rural women are producing food in their gardens. They represent a mostly educated labor force, with secondary education being dominant. They are very much inclined not only to employment outside the agricultural sector, but also, towards acquiring new skills, such as computer competency, accounting and English language. Unemployed women with secondary education were previously employed in seventy per cent of cases. Fifty per cent of unemployed women contribute to the family budget via informal work.

Less than half of the respondents are formally employed, while only half of the unemployed women are engaged in agricultural production. Two-thirds of rural women without education, or with only primary education, are unemployed.

Rural women have clearly articulated their demand for employment possibilities within reach of their homes, as well as for more information and training related to employment and other relevant issues, especially violence against women. They seek the development of women's organizations and/or collaboration with already existing women's NGOs. They also exhibit an interest in entrepreneurship and related education.

Most of the rural women are deprived of property. In sixty-one per cent of cases they do not have ownership of the house they live in, and in four-fifths of cases they do not own land. They also have credits in only a few cases (15.8%), and rarely have any savings (16.9%).

The research has shown that the traditional division of labour between partners is still prevailing in rural households. However, this needs to be seen in light of the fact that men are much more often employed and that they also take quite an active part in agricultural production. The respondents themselves claimed that the work share of their partners in agricultural production is higher than their own.

Although they often live in extended families, the relationships in 2/3 of cases are very good or good. Data also show that there is high equality in decision making and that women have quite good communication with their husbands. But, while the overall relationship between genders are obviously changing, on a micro level, women are still inclined to defer to patriarchal ideology by saying (in three-fifths of cases) that a man in the family is having the "major word".

More than half of the respondents state that there is little violence against women in their village. Nevertheless, open answers revealed that the issue is mainly under taboo. One fourth of women said that women hide violence, and one third that women try to give advice to each other in regard to violence. The most concrete help women victims receive is from their own parents and relatives. Institutions become engaged in less than ten per cent of cases.

Rural women rarely go to see the doctor, due to the fact that they often have problems with health insurance. Without this, medical care is unaffordable. Inadequate public transportation and a lack of money for travel is also a problem. The survey has found that forty-three per cent of rural women smoke. They rarely consume alcohol, but they quite often use tranquilizers.

In regard to social networks, women maintain closest relationships with friends, but they most often visit their neighbors. Women's social networks have slightly increased in last 5 years.

Although 15.5% of rural women are members of political parties, their political influence, and related influence on decision-making is negligible. Only 12.3 % think that they have some influence on decision making in their local communities, and only 4.1% in municipalities. It is probable that they represent the most politically marginalized part of the national population.

The survey has shown that there is a strong connection between the educational level of women and their responses. It was obvious that higher

educated women (college education and university education) have different lifestyles and expectations. Education, formal and informal, remains the best emancipatory strategy for women in general, and also for rural women. In most of the cases, there was also a strong connection between the age and the responses, showing that there is intense social change going on in rural areas. However, sometimes that connection was not progressive, which could be explained with the process of re-traditionalisation and re-patriarchalisation.

One of the major conclusions to be drawn from the survey is that it is high time to disconnect rural development and agricultural development in gender policies aiming at the improvement of the status of rural women. Rural areas are becoming more and more residential areas and the rural population should have access to different services which will generally improve the quality of life and open possibilities for development outside of agriculture. However, interesting growth possibilities exist in relation to agriculture; for example in areas such as rural tourism and healthy food production. Another major conclusion is that the problems faced by rural areas (and specifically, women living in rural areas in Vojvodina) are very similar to those in other European countries, especially in Southern Europe. This means that EU gender policies in this area could greatly benefit policy formulation for rural women in Vojvodina. Accordingly, the relevant policy initiatives of countries in proximity should be monitored closely.

Bibliografija

Adam F., Makarovic M. Roncevic B. Tomšić M. (2005) *The Challenges of Sustained Development –The Role of Socio-Cultural Factors in East-Central Europe*, CEU Press, Budapest

Babović, M. (2007) *Položaj žene na tržištu rada u Srbiji*, Beograd: UNDP

Babović, M. O. Vuković (2008) *Žene na selu kao pomažući članovi poljoprivrednog domaćinstva, položaj, uloge i socijalna prava*, Beograd: UNDP

Blagojević, M. (1991) *Žene izvan kruga: profesija i porodica*, Beograd: ISIFF

Blagojević, M. (1997) *Roditeljstvo i fertilitet: Srbija 90-ih*, Beograd: ISIFF

Blagojević, M. (1995) Svakodnevica iz ženske perspektive: Samožrtovanje i beg u privatnost, u Bolčić S. (pripr.), Društvene promene i svakodnevica: Srbija početkom 90-ih, Beograd: ISIF, 181- 209

Blagojević, M. (pripr.) (2000 i 2004) *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*, I i II tom, Beograd: AŽIN

Blagojević, M. (2000) Diskriminacija: neplaćeno, potplaćeno i podcenjeno, u: Blagojević, Marina (pripr.) *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*, Beograd: AŽIN, 477-494

Blagojević, M. (2002) Žene i muškarci u Srbiji 1990-2000, Urodnjavanje cene haosa, u: *Srbija krajem milenijuma, razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Beograd: ISIFF, 283-314

Blagojević, M. (2004) *Položaj žena u zemljama Balkana: komparativni pregled*, Banja Luka, Sarajevo: Gender Centar RS and Gender Centar FBiH, 2004

Blagojević, M. (2006) *Rodni barometar u Srbiji 2006*: društveni položaj i kvalitet života žena i muškaraca

<http://www.awin.org.yu/images/pdf/RodniBarometar.pdf>

Blagojević, M. (2007a) *Rural Development Project for North West, Republic of Azerbaijan, Poverty and Livelihoods Analysis Report*, Rome: IFAD

Blagojević, M. (2007b) *Livestock and Rural Finance Decelopment Project, Bosnia and Herzegovina, RS, Gender Study*, Rome: IFAD

Blagojević, M. (2009) *Knowledge Production at the Semiperiphery: A Gender Perspective*, Beograd: IKS

Bogdanov, N. (2007) *Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija*, Beograd: UNDP, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

Cornwall, A. Missing Men? Reflections on Men, Masculinities and Gender in GAD, <http://www.bradford.ac.uk/acad/dppc/gender/mandmweb/acornwalltext.html>

Davis , T. and F. Driel (eds.) (2005) *The Gender Question in Globalization: Changing Perspectives and Practices*, Londn: Ashgate

Einhorn, B. (1993) *Cinderella Goes to Market: Citizenship, Gender and Women's Movements in East Central Europe*, London, New York: Verso, 1993

Erlich, V. (1966), *Family in Transition*, New Jersey: Princeton University Press

Folbre, N. (1994) *Who Pays For the Kids: Gender and the Structures of Constraint*, London, New York: Routledge

Gal, S. and G. Kligman (eds.) (2000a) *Reproducing Gender: Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*, New Jersey: University Press Princeton

Gal, S. and G. Kligman (2000b) *The politics of gender after socialism. A comparative-historical essay*. Princeton: Princeton University Press

Gender and Sustainable Development, Maximising the Economic, Social and Environmental Role of Women (2008) OECD

Gender in Agriculture, Sourcebook (2008), The International Bank for Reconstruction and Development / TheWorld Bank

Gender Mainstreaming in Agriculture and Rural development; A Reference Manual for Governments and Other Stakeholders (2001), Commonwealth Secretariat

Gender trends in transitional economies in Central, Eastern Europe and Newly Independent States, <http://www.ifad.org/english/gender/cen/>

Graig, A., M. Kimmel and J. Lang (2000) *Men, Masculinities and Development: Broadening our work towards gender equality*, UNDP

Hearn, J. and K. Pringle (2006) *European Perspectives on Men and Masculinities: National and Transnational Approaches*, New York: Palgrave Macmillan

Inglehart R. (2000) Culture nad Deocracy, in: Harrison, L.E. and Huntington, S.P.(eds) *Culture Matters: How values Shape Human Progress*, NY: BasicBooks.

Jovanović, M. and S. Naumović (prir) *Gender Relations in South Eastern Europe: Historical Perspectives on Womanhood and Manhood in 19th and 20th Century*, Belgrade/Graz: Udruženje za društvenu istoriju - Ideje 4,

Karatnycky, A., A. Motyl, and A. Piano (eds.) (2000), *Nations in Transit 1999-2000: Civil Society, Democracy, and Markets in East Central Europe and the Newly Independent States*, Freedom House, USA

Kazer, K. (2002) *Porodica na Balkanu: analiza jedne kulture koja nestaje*, Beograd: Udruženje za društvenu istoriju

Kende, A. and M. Nemenyi (1999) Two Generations Perceptions of Femininity in Post Socialist Hungary, Peto A., and B. Rasky (eds.): *Construction, Reconstruction: Women, Family and Politics in Central Europe, 1945-1998*, Budapest: OSI, CEU Press, 147-186

Korać, M. (1991): Zatočenice pola. *Društveni identitet mladih žena na selu između tradicionalne kulture i savremenih vrednosti*, Beograd: ISIFF

Masika, R. and S. Joeokes (1996) *Employment and sustainable livelihoods: A gender perspective*, Report prepared at the request of the Gender Office of the Swedish International Development Cooperation Agency (Sida)

Masika, R. and S. Joeokes (1997) *Environmentally Sustainable Development and Poverty:A Gender Analysis* ,Report prepared for the Gender Equality Unit, Swedish International Development Cooperation Agency (Sida)

Meurs, M. and R. Ranasinghe (2003) *De-development in Post-Socialism: Conceptual and Measurement Issues*, Politics and Society , 31-53

Motion for a European Parliament Resolution on the situation of women in rural areas of the EU (2008)

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2008-0031+0+DOC+XML+V0//EN>

Milić, A. (1994) *Žene, politika, porodica*, Beograd: Institut za političke studije

Milić, A. (1995) Svakodnevni život porodica u vrtlogu društvenog rausla: Srbija 1991-1995, u: Silvano Bolčić (prir.): *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*, Beograd:ISIFF, 1995

Milić, A. (2004) Transformacija porodice i domaćinstava – zastoj i strategija preživljavanja, u: Milić A. (ur.) *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Beograd: ISIFF, str. 321–324

Milić, A. (ur.) (2007) *Društve na transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Beograd: ISIFF

Nikolić-Ristanović, V. (prir.) (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije

Papić, Ž. i L. Sklevicky(prir.) (1983) *Antropologija žene*, Beograd: Prosveta

Perović, L. (1998) (ed.), *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka: Položaj žene kao merilo modernizacije*, Naučni skup, Beograd: INIS

Promoting Rural Women's Entrepreneurship in Transition Economies (2007), Asian Development Bank

Rajković, Lj. (2002) *Odlučivanje o radanju u savremenoj porodici. Istrživanje porodica sa jednim detetom i porodica sa troje dece u Kruševcu i okolini*, Beograd:ISIFF

Rajković, Lj. (2002) *Porodica i položaj žene u ruralnoj Srbiji*

<http://www.awin.org.yu/srp/archiva/elbiblioteka.htm>

Reducing Poverty by Tackling Social Exclusion (2005), A DFID policy paper, Department of International Development

Social capital and job creation in rural Europe (2007) European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions

The Story Behind Numbers: Women and Employment in Eastern Europe and the Western Commonwealth of Independent States (2006), UNIFEM

Young, B. (2000) Disciplinary Neoliberalism in the European Union and Gender Politics, *New Political Economy*, Vol.5, No1

Watson, P. (1993), The Rise of Masculinism in Eastern Europe, *New Left Review* 198, 1993

Women, active in rural development (2000) Commission of the European Communities

Dodatak: Plan uzorka

Uzorak je planiran na osnovu osnovih ciljeva istraživanja koji su pre svega deskriptivni, a zatim usmereni na dizajniranje odgovarajućih rodnih politika. Veliki broj činilaca za koje se pretpostavlja da su od uticaja na položaj žena na selu mogu biti ispitani kroz samu anketu. Međutim, jasno određivanje ispitivane populacije predstavlja neophodni prvi korak u uzorkovanju. U dizajnranju uzorka pošli smo od sledećih važnih pretpostavki:

1. da se ispituje isključivo ženska populacija na selu
2. da se ispituje populacija starosti 20-60 godina, jer je to najaktivniji deo stanovništva koji je ujedno suočen i sa najintenzivnjim konfliktom uloga
3. da razvijenost same opštine može imati uticaj na celokupni položaj ispitivanih žena.
4. da je potrebno da se omogući prostorna distribucija uzorka koja bi obuhvatila sve regione
5. da je neophodno voditi računa o finansijskim ograničenjima i izvodljivosti (npr. postojanje i učestalost javnog saobraćaja).

Uzorak je stoga dizajniran kao kombinacija slučajnog i namernog uzorka. Pod ženskim seoskim stanovništvom u ovom projektu smo podrazumevali žene koje ne žive u gradskim naseljima, jer je to način na koji je ta kategorija statistički definisana.

Prvi korak je predstavljalo razdvajanje ženske populacije koja živi u negradskim naseljima u Vojvodini, na osnovu popisa 2002.

Okrug	Broj žena koje ne žive u gradskim naseljima	% ukupnom ženskom u tom okrugu	u %
Severnobački	32 882	37,0	8,8
Srednjebanatski	46 252	50,6	12,3
Severnobanatski	26 998	37,4	7,2

Južnobački	59 073	43,3	15,7
Zapadnobački	45 389	69,3	12,1
Južnobački	82 025	31,4	21,8
Sremski	82 843	56,9	22,1
Ukupno Vojvodina	375 462	42,2	100,0

Drugi korak u dizajniranju uzorka predstavljala je odluka o prostornom rasporedu i broju opština. Opredelili smo se za uključivanje svih okruga u uzorak, kako bi bila adekvatna prostorna raspoređenost, a i da bi se omogućilo poređenje i podsticanje odgovarajućih mera. Okruzi, međutim, imaju različit broj opština i različit broj naselja. Broj opština varira od 3 opštine u Severnobačkom okrugu do 12 opština u Južnobačkom okrugu. Broj naselja varira od 37 u Zapadnobačkom do 109 u Sremskom. Međutim, kako nismo imali nikakvu valjanu prepostavku o tome kako zapravo broj opština ili broj naselja utiče na ispitivanu problematiku, opredelili smo se da ove razlike, iako veike, ignorisemo, jer ih ne možemo dovesti u direktnu vezu sa položajem žena na selu.

S druge strane, pretpostavka o vrlo mogućoj vezi razvijenosti i položaja žena uslovila je da se opredelim da u drugom koraku u uzorku budu izabrane po dve opštine iz svakog okruga, i to jedna koja je najnerazvijenija u okrugu i druga koja je najrazvijenija u okrugu. Proporcija anketiranih žena će biti 50% onih koje žive u nerazvijenoj opštini i 50% onih koje žive u razvijenoj opštini u datom okrugu.

Treći korak u izboru uzorka predstavlja opredeljivanje za naselja u okviru opština. Opredelili smo se da uključimo, zbog lakše izvodljivosti, 3 seoska naselja u svakoj opštini. Naselja će biti izabrana slučajno, tako što će se primeniti izbor po koraku. Na primer, sa spiska svih naselja u opštini se bira na osnovu dvocifrenog koraka koji je 24, prvo 24. naselje, pa onda 48. naselje, pa onda 72. naselje. Ukoliko je neko od slučajno izabranih naselja gradsko naselje, uzima se prvo sledeće naselje sa spiska koje je seosko. Broj ispitivanih u naselju utvrđiće se na osnovu odnosa stanovnika između naselja. Veća naselja će imati veću zastupljenost u uzorku, a manja manju zastupljenost u uzorku.

Na kraju, poslednji korak je izbor samih žena za uzorak. I ovaj korak se zasniva na slučajnom uzorku. Žene iz seoskih naselja koja su prethodno odabrana, biće odabrane sa glasačkog spiska u opštini, odnosno naseljima. Izbor će se vršiti na osnovu slučajnog koraka, i to sve dok se ne popuni odgovarajući broj. Slučajni korak će uvek biti na osnovu najmanje dvocifrenog broja. Iz biračkog spiska će biti moguće da se vidi starost ispitanica. Ukoliko je ispitanica mlađa od 20 godina (18 ili 19) ili starija (60 i više), biće izabrana prva sledeća žena sa spiska koja odgovara opisu, a onda će se korak ponovo primenjivati od nje, nadalje, sve do popunjavanja konačnog broja.

Planirani uzorak je 800 žena. Njegova konačna struktura treba da izgleda ovako:

Okrug	Broj opština	Broj naselja po opštini	Broj ukupno ispitanih žena koje ne žive u gradskim naseljima po okruzima	Broj ispitanica iz nerazvijenih opština	Broj ispitanica iz razvijenih opština
Severnobački	2	2	70	35	35
Srednjebanatski	2	2	98	49	49
Severnobanatski	2	2	58	29	29
Južnobački	2	2	126	63	63
Zapadnobački	2	2	97	48	49
Južnobački	2	2	174	87	87
Sremski	2	2	177	89	88
Ukupno	14	14	800	400	400
Vojvodina					

Da bi se u uzorku postigla odgovarajuća zastupljenost od 50% ispitanica iz nerazvijenih opština naspram 50% ispitanica iz razvijenih opština, nasumično je kod neparnih brojeva dodavan ili oduziman broj 1.

ZAVOD ZA RAVNOPRAVNOST POLOVA

Zavod za ravnopravnost polova je pokrajinska ustanova koja je 2004. godine osnovana Odlukom Skupštine AP Vojvodine u cilju efikasnije promocije rodne ravnopravnosti na teritoriji Vojvodine.

Osnivanjem Zavoda i donošenjem Deklaracije i Odluke o ravnopravnosti polova zaokružen je sistem institucionalnih mehanizama na pokrajinskom nivou i ujedno je utemeljen pravni okvir za ostvarivanje rodne ravnopravnosti na teritoriji AP Vojvodine u oblastima koje su u nadležnosti pokrajine.

Zavod, kao stručno vladino telo, prati stanje u oblasti rodne ravnopravnosti i realizuje programe u cilju stvaranja preporuka za integraciju rodne perspektive u sve politike, mere i akcije koje pokrajinska vlada donosi i sprovodi.

Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova
Bulevar Mihajla Pupina 16, Novi Sad
Za izdavača: Vesna Šijački
Recenzentkinja:
Lektura i korektura:
Dizajn i priprema za štampu: bluetondesign@gmail.com
Tiraž: 500 primeraka
Štampa: